

Modernizacija duhovne glazbe u službi liturgije i njezina prilagodba mladima

Galić, Terezija

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Academy of Music / Sveučilište u Zagrebu, Muzička akademija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:116:549645>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2023-06-04**

Repository / Repozitorij:

[Academy of Music University of Zagreb Digital Repository - DRMA](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU MUZIČKA AKADEMIJA

VIII. ODSJEK

TEREZIJA GALIĆ

MODERNIZACIJA DUHOVNE GLAZBE U
SLUŽBI LITURGIJE I NJENA PRILAGODBA
MLADIMA

DIPLOMSKI RAD

ZAGREB, 2022.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU MUZIČKA AKADEMIJA

VIII. ODSJEK

MODERNIZACIJA DUHOVNE GLAZBE U
SLUŽBI LITURGIJE I NJENA PRILAGODBA
MLADIMA

DIPLOMSKI RAD

Mentor: dr.sc. Jelka Vukobratović

Student: Terezija Galić

Ak.god. 2016/2017.

ZAGREB, 2022.

DIPLOMSKI RAD ODOBRILO MENTOR

dr.sc. Jelka Vukobratović

Potpis

U Zagrebu, _____

Diplomski rad obranjen _____

POVJERENSTVO:

1. _____
2. _____
3. _____

OPASKA:

PAPIRNATA KOPIJA RADA DOSTAVLJENA JE ZA POHRANU KNJIŽNICI MUZIČKE
AKADEMIJE

Zahvaljujem se svojoj mentorici dr. sc. Jelki Vukobratović koja me strpljivo i ponizno vodila kroz ovaj kratak, ali vrlo bitan period života.

Hvala mojim prijateljima koji su bili tu kada bi mi nedostajala neka riječ.

Hvala mojoj obitelji, posebno roditeljima koji su me nesebično podržavali u svakom mom padu i uspjehu.

A hvala i Gospi što mi je pokazala da uspjeh nije samo titula, nego ljubav bližnjih koje mi je stavila na put.

Sažetak

Liturgijska glazba je sastavni dio kršćanskog bogoslužja (mise), a sastoji se od molitava koje se recitiraju ili pjevaju, a zapisane su u liturgijskim knjigama. Prvo poglavlje rada bavi se poviješću liturgijske glazbe, koja seže još u ranokršćansko doba, kada u liturgijskom pjevanju još nisu postojala propisana pravila, do pojave gregorijanskog koral. U drugom poglavlju opisan je sam razvoj liturgijske glazbe, od gregorijanskog koral do duhovnih šansona i balada te pučkih pjesama koje se danas izvode u bogoslužju. U istome poglavlju dotaknuto je „slavljenje“ u crkvi – način molitve koji je sve popularniji i posjećeniji u nekim zagrebačkim župama.

Središnji dio rada bavi se amaterskim crkvenim vokalno-instrumentalnim sastavom mladih, koji služi kao ogledni primjer mojem istraživanju. Mladi donose promjene, kako u bilo kojem sustavu, tako i u Crkvi. Prema tome, promatranjem i analizom spomenutog sastava, istraženo je čime su mladi vođeni pri animiranju liturgijske glazbe; koji im je motiv; pridržavaju li se propisanih pravila liturgijske glazbe te koliko popularna duhovna glazba utječe na njihovo animiranje. Također je metodom intervjua ispitano nekoliko ključnih osoba (mladi svećenik, stariji svećenik, starija osoba iz puka, mlađa osoba iz puka) te tako istraženo koliko kome odgovara današnja duhovna glazba; u kojoj mjeri; ima li za nju mjesta u liturgijskoj službi te utječe li, i koliko, svakodnevno slušanje popularne ili bilo koje druge vrste glazbe, na doživljaj glazbe u liturgiji.

Ključne riječi: duhovna glazba, kršćanska liturgija, kršćansko bogoslužje, liturgijska glazba, gregorijanski koral, modernizacija, mladi

Summary

Liturgical music is an integral part of the Christian worship (mass), consisting of prayers, which are recited or sung and written in liturgical books. The first chapter of this paper deals with the history of liturgical music, which dates back to the early Christian era, when the rules in liturgical singing were not yet in place, until the emergence of the Gregorian choral. The second chapter describes the very development of liturgical music, from the Gregorian choral to spiritual chansons and ballads, and the folk songs performed in liturgy today. The same chapter touches on 'worship' in the church – a way of prayer that is increasingly popular and visited in some Zagreb parishes.

The central part of the paper focuses on the amateur church's vocal-instrumental ensemble of young people, which serves as a model for my research. Youth is making a difference, both in any system and in Church. Therefore, by observing and analysing this ensemble, it was explored how young people were guided by the animation of liturgical music; their motive; whether they comply with the prescribed rules on liturgical music and how much popular spiritual music affects their animation. Several key figures were also interviewed (a young priest, an older priest, an elderly parishioner, a younger parishioner) and thus investigated who suits today's spiritual music; the extent to which; whether it has places in the liturgical service and whether, and how much, daily listening to popular or any other types of music influences the perception of music in liturgy.

Key words: spiritual music, Christian liturgy, Christian worship, liturgical music, Gregorian choral, modernization, youth

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Glazba u kršćanstvu	2
2.1. Gregorijansko pjevanje i naputak <i>Musicam Sacram</i>	3
2.2. Sveta glazba	4
2.3. Duhovna glazba	5
2.4. Liturgijska glazba	6
2.4.1. Uloga glazbe u kršćanskoj liturgiji.....	7
2.4.2. Usporedna analiza pjesama iz pjesmarice <i>Pjevajte Gospodinu pjesmu novu</i> i pjesama iz pjesmarice <i>Dođi, Gospodine Isuse</i>	8
3. Suvremena kršćanska glazba	15
3.1. Autori suvremene kršćanske glazbe	17
3.2. Korištenje suvremene kršćanske glazbe kao način molitve u crkvi	20
4. Mladi u Crkvi i liturgiji.....	22
5. Crkvena glazba i glazbeni sastavi duhovne popularne glazbe u Zagrebu	25
5.1. Koncert suvremene duhovne glazbe „Progledaj srcem“	25
5.2. Amaterski vokalno-instrumentalni sastav „Marija Pomoćnica“, Knežija	26
5.2.1. Audicija i proba VIS-a „Marija Pomoćnica“	27
5.3. Metodologija i provedba etnografskog istraživanja amaterskog crkvenog vokalno-instrumentalnog sastava župe Marije Pomoćnice.....	28
5.4. Rezultati etnografskog istraživanja unutar VIS-a „Marija Pomoćnica“.....	30
5.5. Provedba intervjua	34
6. Zaključak.....	42
7. Literatura.....	43
8. Elektronički izvori	45

1. Uvod

Ovaj rad nastoji propitati ulogu katoličke liturgijske i neliturgijske glazbe u životima mladih ljudi današnjice. U radu će biti propitana i pitanja glazbenog stila, naročito problem odnosa između duhovne i popularne glazbe, a bit će ponuđen i uvid u živuću praksu duhovnog glazbovanja mladih i njihovi stavovi o potencijalu duhovne glazbe da komunicira sa suvremenim društvom.

Glazba je uvelike prisutna i u kršćanskom životu i liturgiji. Glazbu kao jezik božanstva, priznavale su stare kulture i religije, pa bismo tako mogli reći da se u liturgiji glazba može naći u njenom izvornom obliku. Liturgijska glazba, stoga, nije u liturgiju stavljena kao neki vanjski element, nego je formirana prema načinu slavljenja Boga i sakramentalnog čina; ona je sastavni i neizostavni dio liturgije. Nije neobično da su promjene u liturgijskim glazbenim praksama u povijesti uvijek izazivale diskusije i nastojanja da se glazbene prakse na neki način ograniče i formaliziraju. Stoga sam temi današnjih liturgijskih i neliturgijskih glazbenih praksi, naročito onih koje izvode mladi ili koje su pisane za mlade, i koje su slobodnije prema novijim glazbenim stilovima, prišla sa zanimanjem i željom da razumijem njihove procese.

Pjevanje u crkvenom zboru nije mi nepoznanica jer je ono u mojem životu bilo prisutno od prvog razreda osnovne škole. U zboru sam prvi puta upoznata s notama, što me i potaknulo na upis u glazbenu školu. Dugo mi je trebalo da shvatim osjećaj koji mi se javljao dok sam pjevala na svetoj misi – osjećaj da sam korisna i da služim Nečemu Višem. Vođena tim osjećajem i mišlju pri dolasku na studij u Zagrebu, brzo sam otkrila župnu crkvu i zbor mladih (vokalno-instrumentalni sastav) koji mi je odgovarao i učlanila se. Sastav sam neko vrijeme osobno vodila te me je upravo to potaknulo na ozbiljniji pristup liturgijskoj glazbi, a ujedno i na pisanje rada o njoj.

Temeljni ciljevi ovog rada jesu: sagledati razvoj liturgijske i duhovne glazbe, otkriti prednosti i nedostatke (ako su prisutni) takve glazbe u današnjem bogoslužju, istražiti najbolji način kako prilagoditi repertoar pjesama za animiranje liturgije te predstaviti bitne faktore evangelizacijske uloge glazbe u liturgiji, a u velikoj mjeri i izvan liturgije. Metode kojima ću se pritom koristiti su: povijesna, komparativna, etnografske metode prikupljanja podataka (promatranje, intervju) te metoda studije slučaja.

2. Glazba u kršćanstvu

Prema riječima Katarine Koprek u članku *Glazba kao sredstvo evangelizacije*, „obred svete mise u svojim počecima nije imao raspisane obrasce, nego je bio improviziran pa je tako prihvaćao razne elemente postojeće kulturne baštine, uključujući i glazbu.“¹ Glazba koja služi liturgiji, prema istom izvoru, naziva se crkvena glazba ili čak sveta glazba u koju spada ona glazba koju kršćani izvode na liturgijskim i neliturgijskim okupljanjima.² „Pravila“ o takvoj glazbi mijenjala su se s godinama; papa Pio XII. zalagao se da liturgijska glazba bude na umjetničkoj visini, što je i postalo temeljem Drugog vatikanskog koncila. Prvi dokument koji su izglasali saborski oci na zasjedanju 1963. godine, bila je Konstitucija o svetoj liturgiji, *Sacrosanctum concilium*. Prožeta duhom liturgijske pastoralne službe, Konstitucija je usmjerena na praksu kršćanskog života. Sastoji se od osam poglavlja, a o svetoj glazbi govori u šestom poglavlju (čl. 112-121).

Konstitucija o svetoj liturgiji *Sacrosanctum concilium* ističe u prvom redu pučko pjevanje i njegovo očuvanje, a glazbene instrumente samo kao pomoć pjevačima te, samim time, potiče napredak zborova. Od glazbenih instrumenata preporučuju se orgulje jer dodaju „divan sjaj, a srca snažno uzdižu k Bogu i k uzvišenim stvarima.“³ No, isti izvor navodi da se mogu koristiti i druga glazbala uz dopuštenje nadležnih crkvenih teritorijalnih vlasti, ukoliko su prilagođena liturgijskoj praksi, odgovaraju dostojanstvu hrama i zaista uzdižu vjernike. 1970. godine Sveti zbor obreda izdaje nova pravila za ispravno provođenje Konstitucije, potaknuta novim glazbenim oblicima (*blues, beat, rock 'n' roll*) u tzv. misi mladih.⁴

1967. godine Sveti zbor obreda⁵ izdao je uputu o glazbi u liturgiji, *Musicam sacram*. Uputa ima devet poglavlja, a govori o općim načelima, o sudionicima liturgijskog obreda, o pjevanju na misi, u božanskom časoslovu, o glazbi kod podjela sakramenata i u drugim obredima, o jeziku i prevođenju napjeva na narodni jezik te o osnivanju odbora za promicanje „svete

¹ Koprek, Katarina. Glazba kao sredstvo evangelizacije. Razmišljanja o duhovnoj, svetoj i liturgijskoj glazbi, *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, 63, 2008, 2, 128

² Isto

³ *Sacrosanctum concilium* (čl. 120)

⁴ Koprek, Katarina. Glazba kao sredstvo evangelizacije. Razmišljanja o duhovnoj, svetoj i liturgijskoj glazbi, *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, 63, 2008, 2, 129

⁵ Sveti zbor obreda je službeno crkveno tijelo – skupina liturgičara, crkvenih glazbenika, biskupa i predstavnika pastoralnog klera koji međusobnim dogovorom izdaju upute korištenja glazbe u bogoslužju.

glazbe“. Nakon Drugog vatikanskog koncila razlikuju se tri vrste glazbe: liturgijska, sveta i duhovna.⁶

2.1. Gregorijansko pjevanje i naputak *Musicam Sacram*

Gregorijansko pjevanje su jednoglasni napjevi nastali prema liturgijskim tekstovima u bogoslužju zapadne Rimske crkve. Zato Konstitucija *Sacrosanctum concilium* potiče vjernike na sudjelovanje u liturgijskom pjevanju jer „smatra gregorijansko pjevanje vlastitim rimskoj liturgiji.“⁷ Nastalo je kao prerada rimske crkvene pjesme franačkih kantora tijekom karolinškog razdoblja (McKinnon, 2001), a funkcija gregorijanskog pjevanja je uglazbljenje sakralnog teksta na latinskom jeziku, što znači da ono nije samo glazba, nego i molitva. Ono je „izražaj vjere pjevanjem, preko kojega Bog i Crkva govore srcima vjernika.“⁸

Koralno ili gregorijansko pjevanje je i nakon Drugog vatikanskog koncila uzor ostalim oblicima crkvene glazbe i izvode ih samo izvježbani pjevači jer su često preteški širem puku. Na latinskom je jeziku i ponekad ima zahtjevne i neprirodne melodijske linije. U novije vrijeme, gregorijansko pjevanje je i dalje prisutno u liturgiji, ali prilagođeno sposobnostima današnjeg puka. U naputku *Musicam Sacram* iz 1967. godine, stoji napisano: „U odabiranju vrste svete glazbe, bilo za zbor bilo za puk, treba se obazirati na sposobnosti onih koji trebaju pjevati. Crkva u bogoslužju ne zabranjuje nijednu vrstu svete glazbe, samo ako odgovara duhu dotičnog liturgijskog čina i naravi njegovih pojedinih dijelova, a ne ometa obvezno sudjelovanje puka.“⁹ Dakle, vrstu glazbe može izabrati svatko prema mogućnostima zbora i puka, ali treba udovoljiti liturgijskom činu. Usprkos tome, za pretpostaviti je da, sve što se pjeva neće biti prikladno cijelom puku jer puk, prije svega, svoje misli treba upraviti k Bogu i aktivno slušati i pratiti ono što se izgovara u liturgiji.

Kako se naglasak stavio na zajednicu i njeno sudjelovanje, *schola cantorum* ili glazbena kapela ipak nije izgubila svoju ulogu. U naputku *Musicam sacram* piše: „Zbog liturgijske službe koju vrši, posebno treba spomenuti zbor ili glazbenu kapelu ili *scholu*. Prema propisima svetog sabora koji se odnosi na liturgijsku obnovu, njihova je zadaća porasla i postala još važnijom. Imaju se, naime, brinuti da pravilno izvode dijelove koji na njih spadaju,

⁶ Koprek, Katarina. Glazba kao sredstvo evangelizacije. Razmišljanja o duhovnoj, svetoj i liturgijskoj glazbi, *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, 63, 2008, 2, 130

⁷ *Sacrosanctum concilium*, glava VI., br. 116

⁸ G. s. M. V. Tkalec, *Gregorijansko pjevanje – usmena predaja i zapis* (Hrvatsko društvo crkvenih glazbenika, 2008), 5

⁹ Uputa o glazbi u svetom bogoslužju *Musicam Sacram*, br. 9

i to prema različitim vrstama pjevanja, kao i da promiču sudjelovanje vjernika u pjevanju. Stoga: a) neka takvi zborovi ili kapele ili *schole* budu, i neka se skrbno njeguju, naročito u stolnicama i drugim većim crkvama, kao i sjemeništima i u redovničkim odgojnim zavodima, b) prikladno je da se – makar i maleni – zborovi ustanove i u manjim crkvama.“¹⁰ Također piše: „U pjevanim liturgijskim službama na latinskom jeziku: a) neka gregorijansko pjevanje, vlastito rimskoj liturgiji, ima uz jednake uvjete prvo mjesto. Prikladno je da se upotrijebe njegovi napjevi kako se nalaze u tipičnim izdanjima. b) Dolikuje da se za uporabu u manjim crkvama pripravi i izdanje s jednostavnim napjevima (čl. 117 Uredbe).“¹¹ Tako se pjevanje gregorijanskog koralna na latinskom jeziku preporučuje u slavljenju liturgije na međunarodnim susretima, kako bi se stvorio dojam kršćanskog zajedništva širom svijeta. Za takve prigode, a i za korištenje pri animiranju svakodnevne liturgije, sastavljena je pjesmarica *Pjevajte Gospodu pjesmu novu* u kojoj su sazdane sve pučke pjesme namijenjene liturgiji i pojednostavljeni gregorijanski napjevi na hrvatskom jeziku, preuzeti iz knjige *Liber Cantualis*¹².

Ono što se u *Musicam sacram* još preporučuje je da se u većim gradovima, „gdje se češće sastaju vjernici raznih jezika, jedna misa, i to pjevana, ili više njih, služi na latinskom jeziku.“¹³ Tradicionalnoj latinskoj misi svake nedjelje možemo prisustvovati u zagrebačkoj župi sv. Blaža te utorkom u župi Uzvišenja Svetog Križa. Osim u Zagrebu, tradicionalna latinska misa se povremeno slavi i u drugim župama u Hrvatskoj.¹⁴

2.2. Sveta glazba

„Sveta glazba“ ili *musica sacra* pojam je koji se, prema Koprek, „pojaviо početkom 17. stoljeća u luteranskim krugovima sjeverne Njemačke, kako bi se razlikovao repertoar crkvene i svjetovne glazbe.“¹⁵ Tada je način slavljenja liturgije bio drugačiji u odnosu na razdoblje nakon Drugog vatikanskog koncila – cilj pjevanja bio je približiti puk duhovnosti, a ne aktivno sudjelovanje. „Sveta glazba“ je „ona koja se nadahnjuje na tekstu Svetoga pisma ili

¹⁰ Uputa o glazbi u svetom bogoslužju *Musicam sacram*, br. 19

¹¹ *Isto*, br. 50

¹² *Liber Cantualis-Gregorijanske melodije* je knjiga koja sadrži latinske napjeve za liturgijske obrede i napjeve za druge prigode.

¹³ *Musicam sacram*, br. 48

¹⁴ <https://croativ.net/katolicki-tradicionalisti-u-hrvatskoj-sto-trebate-znati-o-novom-odusevljenju-za-latinsku-misu-u-hrvatskoj-12561/> (9.8.2022.)

¹⁵ Koprek, Katarina. Sveta glazba: glazbena baština Rimske Crkve – gregorijanski koral. *Diacovensia: teološki prilozi*. 26, 2018, 4, 682

liturgije ili koja doziva u pamet Boga, Blaženu Djevicu Mariju, svece ili Crkvu...“¹⁶ Glazba kojom se služi liturgija uvijek je *sveta*. No, ujedno, „sveta glazba“ ne mora biti i glazba prikladna za liturgiju. Kada glazba posjeduje moć da dovede srce vjernika sve do neke božanske ljepote i dobrote, glazba postaje *sveta* (Steiner, 2003). U dokumentima Drugog vatikanskog koncila, pridjev *sveta* nije vezan uz samo pisanje glazbe, nego uz odnos pjevanja i liturgijskog čina (Koprek, 2018), a što je glazba povezanija s činom, to je ona svetija i samo takva glazba može se uvrstiti u liturgiju. Ipak, Crkva će prihvatiti svaku vrstu „svete glazbe“ koja odgovara karakteru određenog liturgijskog dijela te omogućuje sudjelovanje puka, tj. svrha je evangelizacije (Koprek, 2008).

2.3. Duhovna glazba

Općeprihvaćeno je da termin „duhovna glazba“ označava sakralnu ili svetu glazbu u njezinom širem smislu. Ono je sva glazba potaknuta religioznim osjećajima i kao takva nije prikladna za liturgiju, nego samo za koncerte duhovnog karaktera, meditacije i druge susrete duhovnog sadržaja izvan liturgije – piše Koprek u svome članku *Glazba kao sredstvo evangelizacije* te nadalje opisuje podvrste „duhovne“ ili „neliturgijske glazbe“.

U kategoriju „duhovne glazbe“ ulazi „katehetska glazba“ i ona je tu kako bi pomogla djeci objasniti pojedine tekstove iz Svetog pisma ili katekizma. Kada bi se takva glazba koristila u liturgiji, liturgija bi poprimila pedagošku ulogu, a ne sakramentalni događaj.

U neliturgijsku glazbu također spada glazba proizašla iz kršćanske evangelizacije. Ona najčešće govori o osobnim osjećajima, grijesima, odnosu s Bogom i kao takva stavlja naglasak na osobni doživljaj, a ne na crkveni identitet (Koprek, 2018). Takva vrsta duhovne „pobožne“ glazbe je danas uvelike aktualna među mladima, pa čak i među starijom populacijom. No, najviše privlači mlade koji možda još grade svoj identitet u društvu, ali i u Bogu.

Pod neliturgijsku glazbu ubrajaju se i skladbe namijenjene koncertnoj izvedbi kao što su Mozartov *Requiem*, Händelov oratorij *Mesija* te mise za zbor, orkestar i soliste, kao što je Haydnova misa, premda su se koristile u liturgiji u vrijeme nastanka. Od novijih takvih misa može se istaknuti *Misa Mediterana* poznatog hrvatskog glazbenika Tončija i Hane Huljić, koja je prouzvedena 2021. godine na Splitskom ljetu. *Misa Mediterana* prva je *pop*-misa na

¹⁶ Koprek, Katarina. Glazba kao sredstvo evangelizacije. Razmišljanja o duhovnoj, svetoj i liturgijskoj glazbi, *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, 63, 2008, 2, 130

svijetu. Napravljena po principu liturgijske mise, „spoj je mjuzikla i klasičnog kršćanskog obreda. Emotivna, istovremeno zabavna i introspektivna, *Misa Mediterana* jedinstvena je kombinacija duhovne i *pop*-glazbe. Iako temeljena na katoličkim načelima vjerovanja, *Misa* je otvorena prema svakome jer, prema riječima autora, glazba pripada svima.“¹⁷

2.4. Liturgijska glazba

Liturgijska glazba je glazba koja se „upotrebljava u kršćanskom bogoslužju“¹⁸ i jedino ona ima prikladna svojstva za duhovnu i sakramentalnu svrhu, a to su, prema Koprek: liturgijski tekst (preuzet iz Svetog pisma ili sl.); podudaranje s dijelovima liturgijskog slavlja i liturgijskim vremenom; izvedivost pjesme i njen doticaj s pukom. Prema tome, pod liturgijsku glazbu spadaju ovi oblici: već spomenuto koralno ili gregorijansko pjevanje, pučka crkvena popijevka, polifonija i instrumentalna glazba.

Pučka crkvena popijevka može pjevati o Bogu, o svecima, sakramentima, o pobožnom životu, grijehu, itd., a namijenjena je pjevanju puka, jednostavnog oblika gdje se melodija strofe ponavlja, pisane su na narodnom jeziku, prikladne su za liturgiju, ali i izvan nje i po svojim obilježjima, najčešći je i najomiljeniji oblik u Crkvi i liturgiji.¹⁹

Polifona djela uglavnom izvode izvježbani pjevači i zborovi, radi njihove težine. Stoga puk, u praksi, ostaje uskraćen u praksi, ali duhovno mogu biti bliži svijetu svetoga. Takva se glazba priželjkuje u svečanijim liturgijskim slavljinama.

Instrumentalna glazba isto tako može služiti liturgiji i mora poštivati njena pravila. Pa tako instrumentalna glazba ne može biti zasebno djelo u liturgiji, nego najčešće samo instrumentalni preludij, interludij i postludij pjevanim dijelovima. Tako se, npr. instrumentalni preludij može čuti na samom početku misnog slavlja, dok svećenik s ministrantima dolazi u prezbiterij. Svakako se treba naglasiti da su instrumentalni dijelovi uz pjevanje samo pratnja, nikako ne smije dominirati u odnosu na pjevanje.

Dodatni način razlikovanja liturgijske i „pobožne“ duhovne pjesme je prema sadržaju teksta. Prije svega treba znati razlikovati pobožnu molitvu od liturgijske. Pobožna molitva je

¹⁷ <https://www.splitsko-ljeto.hr/67-splitsko-ljeto/predstave/detalji/artmid/1784/articleid/12000/misa-mediterana>

¹⁸ Kovačević, Krešimir. *Muzička enciklopedija I. svezak*. Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1958., 367

¹⁹ Koprek, Katarina. Glazba kao sredstvo evangelizacije. Razmišljanja o duhovnoj, svetoj i liturgijskoj glazbi, *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, 63, 2008, 2, 132

slobodnog oblika i formira se na licu mjesta, u zajednici ili samostalno, prema našim potrebama, a liturgijska molitva je unaprijed osmišljena od strane Crkve i ima ulogu približavanja molitvi opće Crkve, a ne osobni interes. Molitva je pretočena u pjesmu pa tako onda, prema jasnog primjeru, možemo vidjeti razliku između pobožne pjesme i liturgijske: „*Znam da zoveš, al' se bojim hoću li potonuti. Ti si tajna kojoj idem, u vjeri ja ću hodati. Ime Tvoje zazvat ću i gledat' gore iznad svih valova. U Tebi mirna ostat ću. Tvoja sam i Ti si moj.*“²⁰ Ovaj tekst odiše osobnom pobožnom molitvom, prema tome, kao takva nema mjesta u liturgiji. Dok tekst sljedeće pjesme: „*Od sva se četiri vjetra Crkva sabire sveta u živi Božji hram. Krist joj je glava Duh Božji snaga, Marija mati, a Nebo dom. Kako je dobro kako je lijepo zajedno biti u domu Tvom.*“ govori o Crkvi kao zajednici vođenoj Svetim Trojstvom. Papa Benedikt XVI. o tome piše: „Uistinu, u liturgiji ne možemo reći da jedna pjesma vrijedi koliko i druga. Zato treba izbjegavati površnu improvizaciju ili uvođenje glazbenih rodova koji ne poštuju smisao liturgije. Budući da je pjesma liturgijski element, ona se treba integrirati u oblik vlastit slavlju. Zato sve – tekst, melodija i izvođenje – treba odgovarati smislu otajstva koje se slavi, dijelovima obreda i liturgijskim razdobljima.“²¹

2.4.1. Uloga glazbe u kršćanskoj liturgiji

Glazba u službi liturgije, ili izvan nje, ima, kako ekleziološku, tako i evangelizacijsku ulogu – navještati i približiti vjernike, i one koji će to tek postati, Crkvi i njenom zajedništvu. Zbog svekolike i raznorodne primjene koja ne vodi cjelovitosti, evangelizacija u suvremeno doba doživljava osiromašenje te ju je nemoguće točno definirati. Papa Pavao VI. stoga opisuje evangelizaciju kao obnovu čovječanstva, svjedočenje, izričiti navještaj, pristanak srca, ulazak u zajednicu, primanje znakova, apostolsko djelovanje.

Glazba prema Konstituciji o svetoj liturgiji, ima točno određenu ulogu vezanu za svrhu i cilj liturgije, a to je „nutarnja sposobnost uvjeravanja – evangeliziranje.“²² Ona nije samo ambijentalna glazba i to ne smije ni biti. Uloga glazbe, prema crkvenim dokumentima pape Pia X. do Drugog vatikanskog koncila, doživljava razvoj iz *humilis ancilla* – „ponizna služavka“ u *ancilla nobilissima* – „plemenita službenica“ Pia XI; iz *sacrae liturgiae quasi administra* – „službenica liturgije“ Pia XII. do *munus ministeriale* – „ministerijalne funkcije“

²⁰ Dio teksta pjesme *Dubine (Oceans)* - Tekst i glazba: Matt Crocker, Joel Houston, Salomon Lighthelm
Copyright © 2012 Hillsong Music Publishing (APRA) Autorizirani prepjev

²¹ Bodrožić, Ivan. Benedikt XVI., *Sacramentum Caritatis*, Zagreb, 2007, br. 42

²² Koprek, Katarina. Glazba kao sredstvo evangelizacije. Razmišljanja o duhovnoj, svetoj i liturgijskoj glazbi, *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, 63, 2008, 2, 134

u *Sacrosanctum concilium* Drugog vatikanskog koncila.²³ Ministerijalna, tj. evangelizacijska uloga svete glazbe u pravom smislu riječi znači to da „glazba želi probuditi svijest, ražariti duše i istinski ih uzdići k Bogu, izražavajući, potičući i ostvarujući zajedništvo vjernika okupljenih u ime Isusa Krista.“²⁴

Sudjelovanje svih koji slave liturgiju – svećenici i puk – ključno je za ispuniti zadaću evangelizacije. Sudjelovanje u liturgiji podrazumijeva unutarnju aktivnost (slušanje i tišinu) i vanjsku aktivnost (pjevanje i odgovaranje svećeniku prema obrascu za obred svete mise). Te dvije aktivnosti međusobno su povezane jer se ne moli samo ustima, nego i srcem, a o tome je govorio i sv. Augustin: „Tko dobro pjeva, dvostruko moli.“²⁵

Svaki liturgijski čin popraćen pjesmom prima plemenitiji oblik. No, nije važan ambijent, nego pruža li ta glazba našoj duši mir i daje li nam spoznaju onoga što vjerujemo – ima li evangelizacijsku ulogu. Sveti Augustin, da naglasi zadaću svete glazbe kao mjesta i sredstva evangelizacije, je rekao: „Pjeva Bogu onaj tko živi za Boga; pjeva psalme Njegovu imenu onaj tko radi za Njegovu slavu. Tako pjevajući i radeći (...) pripravlajte put Kristu...“²⁶

2.4.2. Usporedna analiza pjesama iz pjesmarice *Pjevajte Gospodinu pjesmu novu* i pjesama iz pjesmarice *Dođi, Gospodine Isuse*

Godine 1993. objavljena je *Hrvatska liturgijska pjesmarica »Pjevajte Gospodinu pjesmu novu«*, čija je zadaća traženje „najboljega sklada glazbenoga i obrednoga izraza“²⁷, kako je u samom predgovoru pjesmarice napisao kardinal Josip Bozanić. Nadalje govori da bi biranje glazbe u liturgiji trebalo biti prema otajstvu koje se slavi i u mjeri liturgičnosti slavlja kojim Crkva u pojedinome vremenu uređuje svoj liturgijski život s mišlju vodiljom prema kojoj se liturgija, baš kao i Crkva, treba trajno obnavljati (*semper reformanda*). (Bozanić, 2013)

Pjesmarica *Dođi, Gospodine Isuse* nastala je 2004. godine uoči smotre zborova i skupina mladih na Festivalu svete Cecilije Varaždinske biskupije. Predstavljena je kao nova pjesmarica za susrete, molitve i mise s mladima, koja će „pripomoći da se druženja mladih oplemene i da Isus bude još više prisutan u srcima i životima mladih za susrete, molitve i mise

²³ Koprek, Katarina. Glazba kao sredstvo evangelizacije. Razmišljanja o duhovnoj, svetoj i liturgijskoj glazbi, *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, 63, 2008, 2, 134

²⁴ Usp. Uputa o glazbi u svetom bogoslužju *Musicam Sacram*, br. 5

²⁵ *Opća uredba rimskog misala*. Kršćanska sadašnjost. Zagreb. 2004 (=OURM)

²⁶ Augustin, *Enarrationes* In ps. 67, 5

²⁷ *Pjevajte Gospodu pjesmu novu*. Hrvatska liturgijska pjesmarica. Zagreb, 2013

s mladima²⁸ – napisao je mons. Marko Culej, varaždinski biskup u predgovoru pjesmarice. Unatoč tome što je pjesmarica zamišljena za mise s mladima, varaždinski skladatelj, dirigent, orguljaš i voditelj Ureda za crkvenu glazbu Varaždinske biskupije, Anđelko Igrec, upozorio je da u „suradnji s pastirima svojih župa odlučuju koje će se pjesme iz pjesmarice, među kojima je i veći dio duhovnih šansona, izvoditi na misnim slavljima.“²⁹

Za usporedbu navedenih pjesmarica, izabrala sam i analizirala dvije ulazne pjesme iz svake pjesmarice, jednu kao dobar primjer ulazne liturgijske pjesme, a drugu kao malo lošiji ili slabiji odabir, prema *Općoj uredbi rimskog misala*:

a) pjesma „Svi kliknimo Kristu“ iz pjesmarice *Pjevajte Gospodinu pjesmu novu*

Svi kliknimo Kristu P. Ivanišić
Harm: M. Martinjak

1. Svi kli - - kni - mo Kri - - stu, svi kli - - kni - mo
2. Svi kli - - kni - mo Kri - - stu, tom vru - - tku ži -
3. Svi kli - - kni - mo Kri - - stu, svi mo - - li - mo

V I VI VII# -7 I i.t. V6 I bVI V6 p.t.

Pripjev

1. sa - - da, nek ži - - vi, nek vla - - da, nek vla - - da Krist Bog. Sa
2. vo - - ta, tom sun - - cu di - vo - - ta, nek vla - - da Krist Bog.
3. nje - - ga, nek ču - - va i bra - - ni sav hr - - vat - ski rod.

III# II VI - IV p.t. II VII6 I I6 V - V -7 III# -7 VI VI2

prije - sto - lja svog nek vla - da Krist Bog. Sa Bog.

IV VI# -7 II p.t. V VII6/4 I6/4 IV6 III6 V7 I - I

²⁸ *Dođi, Gospodine Isuse-Pjesmarica za susrete, molitve i mise s mladima*. Varaždin, Tiskara, 2005

²⁹ <https://glazba.biskupija-varazdinska.hr/nasa-izdanja/note/plava-pjesmarica/241>

³⁰ *Hrvatska liturgijska pjesmarica »Pjevajte Gospodinu pjesmu novu«*, Zagreb, 2013, 642

Smisao ulazne pjesme je „otvoriti slavlje, potaknuti jedinstvo okupljenih, uvesti ih u otajstvo liturgijskog vremena ili blagdana i pratiti hod svećenika i službenika“³¹ što se uz ovu pjesmu „Svi kliknimo Kristu“ lako može izvesti. Stoga je ovo dobar izbor ulazne pjesme. Pjesma je u tonalitetu F-dura i po obliku je mala dvodijelna pjesma. Već na prvi pogled možemo vidjeti da se javljaju neke alteracije, što nam daje dojam „ozbiljne“ glazbe. Možemo uočiti kako se skoro u potpunosti poštuju harmonijska pravila – nema križanja glasova; alteracije koje se javljaju, to jest, u ovom slučaju uzlazne i silazne vođice, pravilno su vođene i riješene u sljedeće akorde; sopran vodi razvijenu melodijsku liniju šireg opsega (od c1 do d2); upotreba izmjeničnih i prohodnih tonova; neočekivani harmonijski spojevi (na primjer: I – VI – VII#7 – I). Ritam u ovom slučaju ne igra tako veliku ulogu pa je stoga i puno jednostavniji za razliku od bogatog harmonijskog sadržaja. Sadržaj teksta nije preuzet iz neke liturgijske molitve ili Svetog pisma, ali govori o uzdizanju Boga, stoga je ova pjesma po vrsti pučka crkvena popijevka. Prikladna je za liturgiju i u pjesmarici je predviđena za ulaznu pjesmu jer poziva vjernike na slavlje i klicanje Kristu.

³¹ OURM. br. 25

b) pjesma „Od sva se četiri vjetra“ iz pjesmarice *Pjevajte Gospodinu pjesmu novu*

Od sva se četiri vjetra

Umjereno *Lj. Galetić*

1. Od sva se če-ti-ri vje-tra Cr - kva sa - bi - re sve-ta u ži - vi Bo-žji hram:
 2. Ti - su - ću zr - na - ca sku - pa kru - lu i - sto - me stu - pa da je - dan bu - de dar:
 3. Mi - ris ti tr - so - va ro - da du - ša kre - po - sti no - si na i - skren - du - še dar:

I i.t. I p.t. V VI VII6 i.t. I II I6VI6/5VII6 V

1. Krist - joj je gla - va, Duh Bo - žji sna - ga, Ma - ri - ja Ma - ti, a ne - bo dom.
 Ka - ko je do - bro, ka - ko je lije - po za - jed - no bi - ti u do - mu tvom.
 2. Ka - me - nom mlje - ven, pla - me - nom pe - čen, lju - bav - lju sla - đen za sve - ti stol.
 Svi će - mo s ni - me u tvo - je i - me u - zi - ći, Bo - že, na svet ol - tar.
 3. Sun - ce ga ja - či, tije - sak ga cij - di: te - gob - nim pu - tem u ka - lež zlat.
 Ne - ka ti na - ša o - da - nost bu - de naj - dra - ži pri - nos na tvoj ol - tar.

VI V I II I IV6 II6/4 I6/4 V I

32

Pjesma „Od sva se četiri vjetra“, prema sadržaju teksta, također je dobar odabir ulazne pjesme. Ono po čemu se razlikuje od prethodne pjesme je manja kompleksnost – harmonijski spojevi su predvidljiviji i jasniji, a melodijska linija soprana jednostavna s malim rasponom (od es1 do c2), što ide u prilog puku, a ritam je opet jednostavan. Tekst također nije preuzet iz liturgijske molitve ili Svetog pisma, ali opet govori o Crkvi kao tijelu čija je „glava Krist, Duh Božji snaga, Marija Mati, a nebo dom.“ No, kada pogledamo drugu i treću strofu pjesme, vidimo da se sadržaj mijenja – govore o kruhu i vinu, što ne odgovara kriterijima ulazne pjesme. Te strofe mogle se pjevati za „prinos darova“ – liturgijski čin u kojem su se, u starije

³² Hrvatska liturgijska pjesmarica »Pjevajte Gospodinu pjesmu novu«, Zagreb, 2013, 206

vrijeme, doslovno donosili darovi pred oltar, a najčešće su to bili plodovi zemlje. Po glazbenoj vrsti to je opet pučka crkvena popijevka.

c) pjesma „Uđite s hvalama“ iz pjesmarice *Dođi, Gospodine Isuse* ili takozvane *Plave pjesmarice*

186. Uđite s hvalama

Tekst: Ps 100
Glazba: fra Ivan Širah

Uspješno Prijet

U - di - te s hva - la - ma na vra - ta Nje - go - va, u
dvo - re Nje - go - ve s pje - sma - ma.

1. Kli - či Bo - gu ze - mi jo sva, slu - či - te mu u ve - se - lju.
2. Zna - jte da je Go - spod Bog, On nas stvo - ri, mi smo Nje - go - vi.
3. Jer je do - bar Go - spod Bog, do - vije - ka je lju - bav Nje - go - va.

1. Pred li - ce Nje - mu do - di - te s ra - do - snim kil - ca - njem.
2. Da, mi smo Nje - gov na - rod, ov - ce pa - še Nje - ga - ve.
3. Od ko - lje - na do ko - lje - na vjer - nast - ja Nje - ga - va.

D.C. al Fine

33

Pjesma „Uđite s hvalama“ jedna je od rijetkih u *Plavoj pjesmarici* koja je raspisana za zbarsko višeglasje. U tonalitetu je E-dura i prema iznad napisanim akordima, možemo primijetiti da se harmonija sastoji uglavnom od glavnih stupnjeva. Sopranska melodijska linija je u opsegu kvinte (od e1 do h1), što znači da nije ni previše razvijena. Bez obzira na nerazvijenost melodije, ipak je poletna, pjevna i zarazno ulazi u uho slušatelju puka koji lako i brzo može početi sudjelovati u pjesmi zajedno s animatorima pjevanja. Dodavajući sopranu i druge zbarske dionice i instrumente kao što su klavir i gitara, pjesma može zvučati ljepše i

³³ *Dođi, Gospodine Isuse-Pjesmarica za susrete, molitve i mise s mladima*. Varaždin, Tiskara, 2005, 150

bogatije. Tekst je preuzet iz psalma broj 100, što odmah daje do znanja da je pjesma prikladna za liturgiju. Ovo bi svakako bio dobar primjer ulazne pjesme za misu s mladima.

d) pjesma „Bog je moj spasitelj“ iz pjesmarice *Dođi, Gospodine Isuse*

17. Bog je moj Spasitelj

Tekst i glazba: Maja Majcen

Uvod Em H7 Em D G D Em D

10 Em H7 Em D G

1. Bog je moj Spa-si-telj, Nje-mu se u-tje-žem, u ru-ku
2. Du-ša mi bje-še sva o-ko-vom spu-ta-na, ko-rak moj

15 D Em D Em H7

Nje-go-vu ja svo-ju po-la-žem. Pu-štam da vo-di me,
po-sta u-mo-ran i bes-ci-ljan. Al' Bog me po-gle-da,

21 Em D G D Em

u vje-ri slije-dim go, od smr-ti vje-žne On mi du-žu
bлаг i mi-lo-sr-dan, mi-lo-šću sva-jom nov mi ži-vot

26 H7 Em D Em

iz-bev-ljal } do-vije-ka hva-lit ću ga!
da-ro-vat }

Prijelaz G D Em G D Em

Bog je raz-bi-o moj strah i svi-je-tlom o-da-gna-o moj mrak!

40 D Em D Em H7

do-vije-ka hva-lit ću ga, da, do-vije-ka, da, do-vije-ka,

46 Em D Em **Coda** G D Em C

do-vije-ka hva-lit ću ga! do-vije-ka,

53 G D Em H7 Em D Em

do-vije-ka, do-vije-ka hva-lit ću ga!

34

Pjesma „Bog je moj Spasitelj“ je u tonalitetu G-dura i već na prvi pogled uočavamo alteracije na par mjesta – harmonijski sadržaj je nešto bogatiji nego u prethodnoj pjesmi, a glavna melodijska linija je dosta razvijena i većeg opsega nego sve spomenute pjesme do sada (od cis1 do c2). No, tekst ove pjesme se uvelike razlikuje od prethodnih pjesama – nije preuzet iz liturgijske molitve niti iz Svetog pisma. Sadržaj teksta nije ništa drugo nego osobna pobožna molitva te je zbog toga ovo pobožna pjesma koja nije prikladna za liturgiju, ali je svejedno uvrštena u *Plavu pjesmaricu* i stavljena na popis ulaznih pjesama.

³⁴ *Dođi, Gospodine Isuse-Pjesmarica za susrete, molitve i mise s mladima.* Varaždin, Tiskara, 2005, 23

Tri od ove četiri analizirane pjesme izvodi i vokalno-instrumentalni sastav čiji sam član (pjesma „Svi kliknimo Kristu“ se ne izvodi). Sve tri pjesme su izrazito dobro prihvaćene od strane članova sastava i uvijek su izvođene dostojanstveno. Izdvojila bih pjesmu „Od sva se četiri vjetra“ kao najprihvaćeniju od navedenih, jer se uz višeglasno pjevanje i kroz njezin tekst, može osjetiti zajedništvo među članovima sastava. Tu pjesmu sastav izvodi samo uz pratnju zvuka klavira ili orgulja i eventualno violinu, dok pjesme „Bog je moj Spasitelj“ i „Uđite s hvalama“ izvodi uz sve prisutne instrumente.

3. Suvremena kršćanska glazba

Kršćanska duhovna glazba (u ovom slučaju „liturgijska“ glazba) puno puta je tijekom povijesti izazivala prijepore jer je neizostavni dio liturgije, a i temelj povijesti glazbe. Yoon u svome članku *Tuning in Sacred: Youth Culture and Contemporary Christian Music* navodi tri točke protiv suvremene kršćanske glazbe. Prvo, „protivnici suvremene kršćanske glazbe smatraju da uvođenje popularne kulture dovodi do sekularizacije svete glazbe i liturgije.“³⁵ Očito je da suvremena kršćanska glazba poprima segmente popularne glazbe koja je društveno aktualna i prije svega komercijalna. Nasuprot tome, svrha izvođenja duhovne glazbe treba biti pomoć potrebitima da nađu utjehu u vjeri i predaju svoje brige Bogu, unošenje „svjetovnog“ u „sveto“, što se „kosi s biblijskim zakonima i kršćanskom tradicijom starom stoljećima.“³⁶ Međutim, glazba je umjetnost kao i svaka druga te su promjene nužne kako bi, kao takva, opstala. Tako se liturgija, baš kao i Crkva, treba trajno obnavljati (*semper reformanda*). Također, kršćanski duh je prihvaćati različitosti u mjeri dok ta različitost ne narušava svetost religije i njenog vjerovanja.

Druga točka protivljenja uvođenju popularne glazbe u crkvu odnosi se na moralno pitanje popularne glazbe, konkretno *rock* glazbe koju se povezuje sa seksom, drogom i drugim oblicima samoozljeđivanja. No, američki kršćanski autor Steve Miller u svojoj knjizi *The Contemporary Christian Music Debate* tvrdi da je sva glazba, uključujući i klasičnu, u određenom trenutku povijesti smatrana đavolskom; „bojali su se čak i srednjovjekovne polifonije.“³⁷ Kada bolje razmotrimo ove dvije točke, možemo vidjeti poveznicu: može se reći da opasnost od sekularizacije ne leži u dijeljenju s popularnom kulturom, već u grešnom sadržaju koji je temelj njezine popularnosti.

Pod treću točku protiv suvremene kršćanske glazbe, Yoon navodi nižu kvalitetu glazbe, što je jedna od temeljnih optužbi s kojom se popularna glazba suočava općenito. Uvođenjem elemenata popularne glazbe, koja je sama po sebi jednostavnija od, na primjer, klasične glazbe, i suvremena kršćanska glazba počinje koristiti lako pamtljive i već poznate melodije, jednostavne harmonijske progresije i tekst koji se puno puta ponavlja, kako bi bila što jednostavnija za izvođenje brojnim amaterskim izvođačima. Zato su mnogi izvođači duhovne glazbe počeli koristiti velike izdavačke kuće (u Hrvatskoj su to od poznatijih „Nova Eva“ i

³⁵ Yoon, Sunny. *Tuning in Sacred: Youth Culture and Contemporary Christian Music (Intoniranje u svetom: kultura mladih i suvremena kršćanska glazba)*. IRASM, 47, 2016, 2, 316

³⁶ Isto, 316

³⁷ Isto

„Laudato TV“) koje bi „lansirale“ onaj proizvod za koji oni (izdavačke kuće) smatraju da će podići gledanost. Time se i u smislu industrije duhovna glazba približava popularnoj. No, u središnjem dijelu rada, nastojat ću iznijeti afirmativne argumente za upotrebu takve glazbe u crkvi.

Prema autorima Howardu i Strecku, za neke suvremena kršćanska glazba postala je, ne samo alat evangelizacije, nego podučavanja i slavljenja; za druge je to potpuna alternativa, komuniciranje pozitivnih poruka slušateljima; za treće pak, to je sredstvo izražavanja pojedinca – umjetnički izražaj. „Dajući te argumente, suvremenu kršćansku glazbu možemo gledati kao glazbeni žanr s tri različita smjera; separacijski, integracijski i transformacijski. Ti smjerovi proizlaze iz Niebuhrovog (1951) pogleda na moguće poveznice između Krista i kulture.“³⁸

Umjetnici separacijskog smjera suvremene kršćanske glazbe su oni koji teže vidjeti Krista koji se ne uklapa u kulturu – „ili si za Njega ili si protiv: nema sredine.“³⁹ Dakle, naglašavaju evangeliziranje ljudi koji ne vjeruju, ali i pozivanje vjernika na posvećeniji i predaniji život (Howard, Streck 1996). Cusicova tvrdnja da za kršćanskog umjetnika postoje dvije različite vrste glazbe, ona koja se lirski bavi Isusom Kristom (gospel glazba) i sva ostala (svjetovna glazba), odražava stajalište separacijskog smjera da suvremena kršćanska glazba postoji kao alat za evangelizaciju (Howard, Streck 1996).

Nadalje, integracijski smjer prikazuje Krista kao vrhunac kulture. Umjetnici integracijskog smjera „nastoje se smjestiti unutar granica sekularnog svijeta *rock* umjetnosti – albumi Amy Grant nalaze se tik uz albume *Grateful Dead* na policama prodavaonica ploča.“⁴⁰ U Hrvatskoj bi za to dobar primjer bio album duhovne glazbe Alana Hržice pored albuma *Parnog valjka*. Kod evangelika se tada javlja tendencija za mijenjanjem svijeta za što im je potreban svjetski ugled, koji može dovesti do gubitka posebnosti (Howard, Streck 1996). Boje se, dakle, da će „svijet preobraziti evangelike prije nego što evangelici preobraze svijet.“

Transformacijski smjer prema Niebuhrovoj (1951) tvrdnji, vidi Krista kao Pomiritelja kulture. Stoga, umjesto da vjernicima predstavljaju Boga kao odgovor na mnoga pitanja, umjetnici transformacijskog smjera bave se tim pitanjima, a svoju glazbu obično doživljavaju kao umjetnost vrijednoj samoj sebi, osim bilo koje utilitarne funkcije, te su tako razvili nove

³⁸ Howard, Jay R., Streck, John M. *The Splintered Art World of Contemporary Christian Music*. Popular Music, Jan., 1996, Vol. 15, No. 1 (Jan., 1996), 42

³⁹ *Isto*, 43

⁴⁰ *Isto*, 45

razloge za suvremenu kršćansku glazbu (Howard, Streck 1996). Transformacijski glazbenici razmišljaju o sebi kao o umjetnicima, a svoju glazbu doživljavaju kao refleksiju slike Boga u svim ljudima i kao takvu vrijednu bez obzira na njezino korištenje u svrhu evangeliziranja (Howard, Streck 1996).

3.1. Autori suvremene kršćanske glazbe

Liturgijska glazba nije dodatak liturgiji, već je njezina sastavnica kao oblik liturgijskoga govora. Imajući to pred očima, shvaća se važnost obredne glazbe i sva ozbiljnost potrebna za pristupanje poslu stvaranja glazbe za liturgiju. Djelovanje Duha Svetoga i danas vodi u otkrivanje novih oblika liturgijske glazbe kojima bi na prvome mjestu trebala biti liturgija, a ne pojedini skladatelj. Tako je svaki glazbenik pozvan ne samo razmatrati tekst koji je predviđen u liturgiji, nego i njegovu obrednu uporabu te vlastito mjesto u liturgiji. Svrha tih djela u prošlosti, što treba trajno zadržati, bila je i ostaje proslava Boga i posvećenje ljudi.

U Konstituciji o svetoj liturgiji *Sacrosanctum concilium* iz 1963. godine o dužnostima skladatelja piše: „Neka se skladatelji, prožeti kršćanskim duhom, osjećaju pozvanima njegovati sakralnu glazbu te povećavati njezino blago. Neka skladaju napjeve koji će se isticati značajkama prave sakralne glazbe i koje će moći pjevati ne samo veći pjevački zborovi nego će također odgovarati manjima, te će pripomagati u djelatnom sudjelovanju cijeloga vjerničkog skupa. Tekstovi određeni za sveto pjevanje neka budu u skladu s katoličkim naukom, štoviše, neka se najradije uzimaju iz Svetoga pisma i liturgijskih vrela.“⁴¹ Sabor potiče skladatelje da „skladaju napjeve koji će se isticati značajkama prave sakralne glazbe“. Nije spomenuta posebno nijedna vrsta svete glazbe jer Crkva njeguje razne vrste glazbene umjetnosti, kao što sam pisala u drugom poglavlju: od recitativa do popijevki, od usklika do širokih melodija i polifonih oblika. Pravi crkveni glazbenik bi trebao poznavati povijest i duh svih tih glazbenih oblika, kako bi mogao novim skladbama pridonijeti baštini svete glazbe.

Uspoređujući uputu skladateljima iz Konstitucije s današnjom situacijom skladanja duhovne glazbe, zaključujemo da su se neke stvari uvelike promijenile i zapostavile. Pa tako možemo primijetiti da se suvremena kršćanska glazba danas bazira na solo izvođenje i na melodijske linije koje izvođački ne odgovaraju većoj skupini pjevača, što je više stil

⁴¹ Konstitucija o svetoj liturgiji *Sacrosanctum concilium*, čl. 121

popularne glazbe. Melodijske linije i glazbeni aranžmani sve više podsjećaju na radijske *pop* pjesme, a orgulje se skoro pa više ne čuju. Umjesto njih, u suvremenim kršćanskim pjesmama sada možemo čuti klavir, električne i bas gitare, bubnjeve... Dolazimo do zaključka da se skladatelji suvremene kršćanske glazbe tehnički i ne razlikuju od skladatelja popularne glazbe. Jedina i bitna stvar razlike treba biti duhovno pomazanje – svrha pisanja i prenošenja umjetnosti drugima, kod skladatelja suvremene kršćanske glazbe, mora biti u Bogu i za Boga.

To što se u suvremenim kršćanskim pjesmama mogu čuti već spomenuti glazbeni instrumenti, ima svoje prednosti. Veliki broj mladih uči svirati neki od glazbenih instrumenata; što iz zabave i izražavanja osjećaja, što iz želje za znanjem, a na kraju i radi dobivenog talenta. U tom pogledu, suvremena kršćanska glazba može biti lako pristupačna mladim glazbenicima. Motivira ih na aktivno muziciranje koje im približava kako glazbenu umjetnost, tako i religiju, a samim time motivira ih da budu članovi vjerske crkvene zajednice.

Mnogobrojni su skladatelji i tekstopisci suvremene kršćanske glazbe, a među poznatijima dugi period bio je, sada već pokojni, Čedo Antolić. Čedo je zasigurno jedan od ljudi koji se najdulje bavio duhovnom glazbenom scenom od njenih samih početaka. „Duhovnom glazbom počeo se baviti 1975. godine u sastavu “Kraljica Apostola” pri isusovačkom samostanu na zagrebačkom Fratrovcu“⁴² te je do svoje smrti 2019. godine objavio mnoge albume s autorskim pjesmama, a za neke je dobio i nagradu „Porina“. Inspiraciju za pisanje pjesama pronalazio je „u Gospodinu te u svakodnevnom životu.“⁴³ U njegovu čast, od godine smrti, održavaju se koncerti kao zahvala za svu radost koju je ostavio u svojim pjesmama. Za vrijeme svog života, kao problem duhovne glazbene scene isticao je „želju mladih izvođača da postanu zvijezde, a ne da svojim djelovanjem slave Gospodina“⁴⁴, na čemu je i danas dosta lako pasti. Don Potter se u svojoj knjizi „Pred zidom“ dotiče tog problema te piše o glazbenicima koji iskorištavaju Crkvu kako bi pokazali svoj talent koji ih je „u jednome području podigao na razinu gdje ih mnogi smatraju uzorom.“⁴⁵ Svi poznajemo osjećaj zavisti zbog nečijeg talenta, ali istina je da više žudimo za reakcijom na taj talent nego za samim talentom.

⁴² <https://www.danikrscanskekulture.info/sudionici/9>

⁴³ *Isto*

⁴⁴ *Isto*

⁴⁵ Potter, Don. *Pred zidom – O ulozi glazbe u Crkvi*. Pula, Vinograd, 2020, 48

Istražujući internetske stranice i mrežna mjesta, uočila sam da se među najpoznatijim duhovnim pjesmama novijih datuma najčešće ponavlja jedno ime – Romana Bilaver. Romana Bilaver je autorica teksta i glazbe mnogih poznatih hrvatskih duhovnih pjesama koje na *YouTube* mrežnom mjestu imaju i preko milijun pregleda, a često su izvođene i uživo na molitvenim susretima, klanjanjima, koncertima duhovne glazbe pa čak i u samom bogoslužju, iako mnoge od njih nemaju karakteristike liturgijske glazbe. Njezine tekstove koristi *band* „Božja pobjeda“ koji djeluje u istoimenoj molitvenoj zajednici, zatim poznati izvođač duhovne glazbe Alan Hržica, Hanna Čeko (r. Polhe) i mnogi drugi izvođači duhovne glazbe. Inspiraciju za nove melodije nalazi u slušanju trenutno popularne glazbe u svijetu, kao što je to na primjer bio David Guetta⁴⁶. „... Lakše mi je bilo doći do *catchy* melodije, a onda nju pokušavam spojiti s onim što mi Bog daje u duhu i srcu“⁴⁷ – rekla je za Bitno.net. Iz istog izvora saznajemo da je njen rad primijetio i Čedo Antolić dok je kao autorica sudjelovala u Vukovaru na „Bono fest“.

Festivali moderne duhovne glazbe događaji su koji potiču stvaralaštvo novih duhovnih pjesama i na njima iznjedri pregršt kvalitetnih autora. U Hrvatskoj je, do prije nekog vremena, bilo više od dvadeset takvih događaja, no, „zbog situacije koja je prije dvije godine snašla cijeli svijet, mnogi organizatori su se obeshrabri i „ugasili“ puno festivala duhovne glazbe u Hrvatskoj.“⁴⁸ Neki od poznatijih festivala su: „Marijafest“ koji se održava u Molvama, „Bonofest“ održava se u Vukovaru, festival „Svjetlost dolazi“ u Zadru, „Papa fest“ u Solinu, „Hvalospjev ljubavi“ u Varaždinu i najpoznatiji i najstariji festival hrvatske duhovne glazbe „Uskrs fest“ održavao se u Zagrebu najčešće u koncertnoj dvorani Vatroslava Lisinskog. Neki od tih festivala su natjecateljskog karaktera, što iziskuje i organizaciju stručnog žirija te glasovanja publike. Festivali duhovne glazbe mnogim mladim izvođačima daju priliku za predstaviti svoje talente i sposobnosti te kartu za nastavak puta u bavljenju duhovne glazbe.

Osim festivala duhovne glazbe, popularna duhovna glazba izvodi se i na koncertima od kojih je zasigurno najveći i najpoznatiji koncert „Progledaj srcem“ o kojem ću, uz scenu duhovne glazbe u Zagrebu i studiju slučaja vokalno-instrumentalnog sastava „Marija Pomoćnica“, pisati nakon sljedećeg poglavlja o mladima u Crkvi i liturgiji.

⁴⁶ David Guetta je svjetski poznati DJ i glazbeni producent iz Francuske. Proizvodi najviše *dance-pop* vrstu glazbe.

⁴⁷ <https://www.bitno.net/kultura/glazba/romana-bilaver/>

⁴⁸ <https://www.hds.hr/13-festival-moderne-duhovne-glazbe-hvalospjev-ljubavi-2022/>

3.2. Korištenje suvremene kršćanske glazbe kao način molitve u crkvi

Slavljenje (eng. *worship*) je oblik molitve u kojoj osoba svojim govorom, pjevanjem ili sviranjem daje hvalu i slavu Bogu. Katekizam Katoličke Crkve u četvrtom dijelu „Kršćanska molitva“ nabraja i govori kako postoji više molitvenih oblika: molitva blagoslova i klanjanja, molitva prošnje, zagovorna molitva, molitva zahvaljivanja te molitva pohvale. Upravo za molitvu pohvale kaže da ona „najneposrednije priznaje Boga Bogom. Takva molitva ga slavi zbog Njega samoga, jer ON JEST.“⁴⁹ Dakle, Katekizam kaže da je to „potpuno nesebična molitva, usredotočuje se na Boga; slavi Ga zbog Njega samoga; i bez obzira na ono što on čini.“⁵⁰ U Knjizi Otkrivenja piše da se sveti u nebu mole na takav način. Tako možemo reći da se i mi slavljenjem pripremamo za Nebo.

Biblija je prepuna primjera i poticaja na ovakvu vrstu molitve. Dok se mi koristimo jednom riječju za takav molitveni oblik, na hebrejskom postoji 7 riječi za slavljenje: „*yada* = zahvalnost za primljene darove; *towdah* = prinos hvale, slaviti bez obzira na okolnosti; *halal* = hvaliti se u Gospodinu, veličati, glasno ludovati i izražavati; *barak* = klečati, blagosloviti, zahvaliti se koristeći se rukama ili pognuti koljena; *shabach* = trijumfirati, prosljavljati, glasno obožavanje; *zamar* = pjevati slavu uz pratnju instrumenata; *TeHillah* = uzvisivanje ili himna pohvalnica.“⁵¹

„Slaviti“ se može u crkvenoj zajednici, ali može biti i kao individualna molitva, „jedan na jedan“ s Bogom. Prema tome, „slavljenje“ ne zahtijeva prisustvo svećenika ili bilo koje Bogu posvećene osobe. Potrebna je jedna osoba koja će „voditi“ ljude u molitvi. Uz osobu koja riječima predvodi molitvu, najčešće stoje glazbenici („slavljenički tim“) koji svojim sviranjem i pjevanjem pomažu osobi da dublje uđe u molitvu i približavaju joj osjećaj Božje prisutnosti. „Slavljenički tim“ bi ponaosob trebao biti „pomazan od Boga da svira instrument ili pjeva u stavu šovanja Boga. Tu nas može zavarati njihovi talenti te možemo lako pomisliti da je već ušao u Božje pomazanje.“⁵² Samo znanje sviranja i pjevanja nije dovoljno da bi se glazba prikazala i približila slušatelju, u ovom slučaju molitelju, osobi koja želi predati Bogu svoje probleme i hvalu za to. Glazba koja se izvodi u „slavljenju“ najčešće je popularna duhovna glazba. Ona sadržajem prati molitvu predvoditelja kako bi tijekom cijelog „slavljenja“ bio povezaniji. Za razliku od liturgijskog slavlja, „slavljenje“ je slobodan oblik molitve pa je

⁴⁹ Katekizam Katoličke Crkve, 2639

⁵⁰ Isto, 2649

⁵¹ Potter, Don. *Pred zidom – O ulozu glazbe u Crkvi*. Pula, Vinograd, 2020, 178

⁵² Potter, Don. *Pred zidom – O ulozu glazbe u Crkvi*. Pula, Vinograd, 2020, 48

osoba to slobodna pokazati i pokretima tijela. Najčešće geste su: raširene i podignute ruke, klanjanje, klečanje i pljeskanje rukama. Važno je spomenuti da u liturgijskim slavljinama narod NE treba koristiti te geste, osim onoga što se redovito čini.

„Slavljenje“ u narodu, pa i među klericima, je ili u potpunosti prihvaćeno ili se od njega zazire. Najčešće se pri njegovom spomenu vežu konotacije nečega protestantskog, karizmatičkog i slično, što nam Biblija i Katekizam tako ne govore. Kao tradicionalna i praktična vjernica, smatram da je ponekad potrebno izići iz „svoja četiri zida“ i prepustiti se Duhu da upravlja naše riječi u pjesmu hvale i slave Bogu.

Kada spominjemo protestantizam, dolazimo do slučaja gdje su mnoge pjesme suvremene kršćanske glazbe koje se danas u Zagrebu i šire, sve više izvode na raznim molitvenim susretima, „slavljenjima“, a ponegdje čak i u liturgiji, zapravo prevedene i prepjevane protestantske pjesme. Protestantizam u svoje središte stavlja dvije stvari: vjeru i Božju riječ – „Glede Božje riječi, ona se više ne shvaća ni kao nauk, ni kao Sv. pismo, nego prvenstveno kao doživljaj koji se odnosi na navještaj slobodne Božje milosti u Isusu Kristu.“⁵³ Nije im bitna crkvena tradicija, ni liturgija i sakramentalizam – autoritet postaje čovjekova nutrina i ono što ju oslobađa, a to je evanđelje. U tom duhu nastaju i pobožne pjesme okrenute čovjekovoj slabosti i grijesima koji pritišću dušu te o čovjekovom osobnom doživljaju vjere i Božje riječi te kao takve nisu u duhu liturgijske glazbe, a ni u skladu s naukom Katoličke Crkve. Problem dolazi kod samih izvođača duhovne glazbe i animatora pjevanja u liturgiji, što najčešće ne znaju prepoznati i razlikovati takve pjesme. Bez obzira koliko te pjesme u nama bude lijepe osjećaje, treba ih izbjegavati u liturgiji Katoličke Crkve.

⁵³ Raguž, Ivica. Pravoslavlje, katolicizam i protestantizam. Osvrt na «Bit kršćanstva» Adolfa von Harnacka, *Diacovensia : teološki prilozi*. 20, 1, 2012, 141

4. Mladi u Crkvi i liturgiji

Pojam „mladi“ označava „heterogenu društvenu skupinu koju, s jedne strane, obilježava unutarnja socijalna raslojenost sukladna diferenciranosti društva kojem pripadaju a, s druge strane, neke zajedničke karakteristike po kojima se prepoznaju kao zasebna društvena skupina.“⁵⁴ Pred njima stoji zadatak integriranja u određeno društvo koje bi ih uputilo na preuzimanje „namijenjenje im društvene uloge i zadaće.“⁵⁵ Već u ranijoj mladenačkoj dobi (nakon ulaska u pubertet) javlja se zadatak individualnog sazrijevanja što dovodi do razdijeljenja od njihovih roditelja koji su do tada imali utjecaj na njihova razmišljanja i odluke. Prema Filipović, brojna sociološka istraživanja pokazuju, a svećenici to i potvrđuju iz iskustva, da se „broj mladih koji su u djetinjstvu redovito ili uglavnom redovito sudjelovali na nedjeljnoj euharistiji od ulaska u pubertet pa nadalje sve više osipa.“⁵⁶ U ruralnim sredinama pritisak roditelja na djecu vjerojatno još uvijek igra ulogu više nego u urbanim pa mladi ostaju duže u Crkvi. Najčešći razlozi iz kojih mladi u pubertetu i zrelijoj dobi napuštaju Crkvu jesu sljedeći: „osobna kriza vjere koja je povezana s napuštanjem djetinje vjere, loša iskustva s katehezom i/ili vjeronaukom, doživljena dvoiličnost odraslih vjernika, slabosti Crkve, mise i propovijedi koje doživljavaju dosadnima i beznačajnima za svoj život, značaj obvezatnosti nedjeljne mise i osjećaj prisile koji je s time povezan, protucrkvjeni utjecaj okruženja u kojemu žive, te negativan utjecaj masovnih medija društvenog priopćavanja.“⁵⁷ Uz navedene razloge, dodatan utjecaj na odluku imaju „tvrđi i paušalni sudovi“ o nečemu što je i njima još uvijek upitno, te prigovori kojima mladi provociraju odrasle kako bi ih uhvatili nesigurne i nespremne i time potvrdili svoje sumnje.

Postoje dvije strane priča o mladima u Crkvi. Autorica članka *Mladi i euharistija*, s. Ana Thea Filipović u svom članku piše o problemima distanciranja mladih od euharistije i euharistijskog slavlja te ukazuje na pravce u kojima treba tražiti rješenje navedenog problema.

Uz mlade koji se udaljuju od redovite Euharistije, postoje i oni koji donekle redovito u njoj sudjeluju – „rado dolaze na misu ako je propovijed dobra, ako im pjesme odgovaraju, ako u obrascima i molitvama dolazi do izražaja njihov život te ako su sami aktivni suoblikovatelji

⁵⁴ <https://demografijaimladi.gov.hr/istaknute-teme/mladi-4064/4064>

⁵⁵ *Isto*

⁵⁶ Filipović, Ana Thea. Mladi i euharistija – Pastoralno-teološko promišljanje o problematičnom i pastoralno izazovnom odnosu, *Služba Božja: liturgijsko pastoralna revija*, 45, 2005, 4, 411.

⁵⁷ *Isto*, 412.

euharistijskog slavlja.⁵⁸ Kako bi dublje shvatili što je mladima potrebno za duhovni rast, njemački pastoralni teolog i katehetičar Adolf Exeler opisao je kako su izgledali molitveni susreti mladih u 70-tim i 80-tim godinama 20-tog stoljeća: „Mladi se sastaju zajedno sa svojim kapelanom ili vjeroučiteljem, obično jednom mjesečno, a u adventu i korizmi jednom tjedno, oko 6.30 sati ujutro, odnosno navečer oko 20 sati. Katkada slave euharistiju, a katkada samo službu riječi ili imaju meditaciju odnosno kratku jutarnju ili večernju molitvu. Susreti se obično održavaju u kapeli, studentskom domu ili vjeroučiteljevu stanu, a vrlo rijetko u velikoj župnoj crkvi.“⁵⁹ Iz ovoga citata možemo primijetiti da su molitveni susreti bili vremenski vezani prije ili poslije škole/fakulteta/posla, što je uvelike olakšavalo put i planiranje ostatka obaveza. Također saznajemo da su se rijetko odvijali u crkvama koje su ih, pretpostavljam, mogle automatski asociirati na nešto nezanimljivo, monotono i hladno. Zato odlaze na ugodnija i svakodnevija mjesta, a „u molitve se unose i osobni problemi mladih kao i širi problemi svijeta: brige i radosti, čežnje i razočaranja, sve ono što ispunja i pritišće mlada srca.“⁶⁰ U pripremi za susret, pojedinci ili skupine traže određene tekstove i prikladne duhovne pobožne pjesme koje im pomažu približiti sadržaj ili samu temu duhovnog susreta. Ono što se može vidjeti „na van“ kod takvih susreta je jednostavnost i spontana podjela duhovnih poticaja te improvizacija koja mladima daje životnost i dinamiku. Iza svega toga stoji slika mladih ljudi koji svoje svakodnevne brige i probleme žele podijeliti Bogu u euharistiji i zajedničkoj molitvi.

Unatoč tome, improvizacija i stalna dinamičnost u liturgiji izaziva opasnost površnosti i proizvoljnosti te banaliziranja liturgije. Stoga je, kod onih koji predvode liturgiju, a i kod ostalih koji u njoj na bilo koji način sudjeluju, važno držati ravnotežu između „subjektivnog i objektivnog pola u kršćanskoj liturgiji“.⁶¹

U središtu liturgije događa se pretvorba ili preobrazba. U povijesti religija to je prastara gesta žrtvovanja ili darovi, to jest „plod zemlje i rada ruku čovječjih“. Ti darovi su zapravo ljudska stvarnost, problemi, grijesi, zahvale itd. koji, u činu pretvorbe, postaju Kristovom žrtvom, koja nam se kasnije u samom sakramentu euharistije, ponovno prikazuje i daje, a na kraju mise, poslani smo u svijet navještati radosnu vijest, što je i logična posljedica preobrazbe. Preobrazba ne označuje samo pojedinca, nego i Crkvu i njezinu liturgiju. Čežnja

⁵⁸ Filipović, Ana Thea. Mladi i euharistija – Pastoralno-teološko promišljanje o problematičnom i pastoralno izazovnom odnosu, *Služba Božja: liturgijsko pastoralna revija*, 45, 2005, 4, 413.

⁵⁹ *Isto*, 414.

⁶⁰ *Isto*

⁶¹ *Isto*, 415

za trajnom obnovom liturgije proističe iz samog poslanja Crkve. Mnogo toga u liturgiji se prilagodilo različitim kulturama, što se može vidjeti na drugim kontinentima. Nameće se pitanje: zašto se liturgija ne bi mogla prilagoditi i mladima? Tako dolazimo do današnjeg vremena kada u jednoj zagrebačkoj župi postoji nekoliko nedjeljnih svetih misa baš iz toga razloga – kako bi jednu svetu misu prilagodili za stariji puk, drugu za djecu i prvopričesnike, treću za krizmanike i četvrtu za studente i radničku mladež. Sama činjenica da se u jednom danu, u samo jednoj župi predslavi po nekoliko svetih misa, dovodi nas do saznanja da se problem s mladima i euharistijom ipak rješava.

Sve više mladih obraća se Bogu i pronalazi svoj identitet u vjeri Crkve. Veliki čimbenici u tomu su zasigurno organiziranija evangelizacija u kojoj sudjeluju i svećenici i mladi laici; moderna tehnologija preko koje svatko može poslušati određeno predavanje nekog svećenika; više duhovnog sadržaja za mlade, pogotovo u većim, studentskim gradovima; modernija liturgijska i duhovna glazba o kojoj ću nešto više baviti u sljedećem poglavlju.

5. Crkvena glazba i glazbeni sastavi duhovne popularne glazbe u Zagrebu

Kao što je već spomenuto, duhovna glazba je sva glazba potaknuta religioznim osjećajima i kao takva nije prikladna za liturgiju, nego samo za koncerte duhovnog karaktera, meditacije i druge susrete duhovnog sadržaja izvan liturgije. Ovo poglavlje posvetit ću baš tome – duhovnoj glazbi u Hrvatskoj, konkretno u gradu Zagrebu.

U Zagrebu djeluje čak nekoliko glazbenih sastava na duhovnoj glazbenoj sceni. Neki od poznatijih su: *Božja pobjeda*, *Emanuel*, *Sestre Husar*, *Sestre Palić*, *Sestre Halužan*, *Amorose* i tako dalje. Uz glazbene sastave, poznati su i neki od solo izvođača, kao što su na primjer: Alan Hržica, fra Marin Karačić, Vanessa Mioč, Hanna Čeko (r. Pölhe) i drugi. Neki od tih navedenih izvođača su se primarno bavili duhovnom glazbom, kao što su *Božja pobjeda*, *Emanuel*, *Sestre Halužan*, *Amorose*, fra Marin Karačić, Vanessa Mioč i Hanna Pölhe te su od samih početaka prakticirali suvremenu kršćansku glazbu. Među spomenutim izvođačima, možemo uočiti estradno poznata imena, kao što su sestre Ivana i Marija Husar, Alan Hržica te sestre Djordjija i Kornelija Palić, pa čak i Toni Cetinski. Možda njihova imena prije nismo povezivali s duhovnom glazbom ili barem nismo znali da se bave i njom, ali svaki od tih izvođača, prema medijskim izjavama, ima neku svoju životnu priču koja ih je motivirala na izvođenje duhovne glazbe.

5.1. Koncert suvremene duhovne glazbe „Progledaj srcem“

Ove godine 4. lipnja, točnije večer uoči blagdana Duhova ili Pedesetnice, održan je peti po redu koncert „Progledaj srcem“ u produkciji Laudato televizije, na nogometnom maksimirskom stadionu u Zagrebu. Koncert je posjetilo 50 000 ljudi iz svih dijelova Hrvatske i Hrvata iz iseljeništa.

Koncert je bio koncipiran tako da je od 15 sati trajao molitveno-duhovni pretprogram u kojem su mogli sudjelovati svi, što je događaju dalo i karakter festivala, piše Laudato televizija na svome službenom portalu. Glavni dio se odvijao od 21 sat do čak 1 sat u noći. Sedamnaest izvođača (solista i grupa) duhovne glazbe izvodili su suvremene duhovne pjesme uz pratnju gudačkog orkestra i *benda* kojim je ravnao Goran Kovačić (nagrađivani hrvatski glazbeni producent). Nastupili su izvođači: Alan Hržica, *Amorose*, *Božja pobjeda*, *Božja*

Slava band, Emanuel, fra Ivan Matić, fra Marin Karačić, klapa „Sveti Juraj“ HRM-a, Rafael Dropulić Rafo, sestre Halužan, sestre Husar, sestre Palić, Toni Cetinski, Vanessa Mioč i zbor „Mihovil“. Lavinu slavljenja Boga pjesmom, usred koncerta prekinuo je duhovni nagovor p. Borisa Jozića. Tijekom 20 do 30-minutne pauze od pjesama, p. Boris je na početku svog nagovora, pročitao ulomak iz evanđelja koji je uz riječi, bio i vizualno popraćen pokretima triju članova iz zajednice „Arka-Korablja“.⁶² Kraj koncerta zaključili su pjevači klape „Sveti Juraj“ HRM-a i Doris Dragojević. Kako piše Laudato televizija, o samom koncertu obratio se, posebno mladima, i papa Franjo svojim pismom u kojem potiče mlade da se predaju vodstvu Duha Svetoga te ih podsjeća da ne zaborave sanjati velike stvari i odvažiti se na nešto veće.⁶³

Koncert je iz moje perspektive slušateljice i gledateljice bio spektakl u svakom pogledu, koji je u nekim trenucima prelazio sva moja očekivanja u pozitivnom, ali i u negativnom smislu. Od negativnih dojmova izdvojila bih generalno nagomilan i prezasićen program koji je kasnio sa samim početkom te je zbog toga trajao do 1 sat u noći. Izdvojila bih i vatromet koji je pratio *Amorose* s pjesmom „Blagoslov“, što je na mene osobno ostavilo dojam kiča. No, na sreću, to mi nije uspjelo pokvariti cjelokupni dojam koncerta. Osim što je kvalitetnim produkcijskim, glazbenim i tehničkim ostvarenjem izazvao zadovoljstvo mnogih, pružio je i osjećaj duhovnog ispunjenja kod okupljenih što je postignuto sinergijom produkcije i izvođača.

5.2. Amaterski vokalno-instrumentalni sastav „Marija Pomoćnica“, Knežija

U župi Marije Pomoćnice na Knežiji djeluje čak šest crkvenih zborova/sastava: dječji zbor *Marijini anđeli, Veliki zbor, Zbor gospođa* te tri vokalno-instrumentalna sastava mladih; *Ivan Pavao II., Put u Život i Marija Pomoćnica*. Do kraja ovog rada bavit ću se amaterskim vokalno-instrumentalnim sastavom (VIS) „Marija Pomoćnica“ koji mi je poslužio kao predmet promatranja. VIS „Marija Pomoćnica“ nedjeljom animira svetu misu u 18:30 sati u salezijanskoj župi na Knežiji, a ponekad i organizirana župna klanjanja. Članica sam spomenutog sastava već šestu godinu, a dvije godine sam bila i voditeljica. Sastav broji sveukupno oko šesnaest studentica i studenata, koji su iz raznih krajeva Hrvatske došli studirati u Zagreb. Većina ih je i prije bila aktivna u nekom zboru, ali ima i onih kojima je ovo

⁶² Arka-Korablja je zajednica osoba sa i bez intelektualnih teškoća. Povezana je s drugim međunarodnim zajednicama u federaciju *L'Arche International*.

⁶³ <https://laudato.hr/vijesti/aktualno/povijest-je-ispisana-vatrena-duhovna-cestitka-rodendana-crkve-na-maksimiru>

prvi sastav u kojem pjevaju ili sviraju, no takvih je manjina. Na nedjeljnim misama, sastav rijetko bude u punom broju, ovisno o ispitnim rokovima i općenito stanju na fakultetima. Važno je za napomenuti da su svi članovi tamo svojevolumno, niti su plaćeni, niti plaćaju mjesečnu ili godišnju članarinu.

5.2.1. Audicija i proba VIS-a „Marija Pomoćnica“

Da bi netko postao član VIS-a „Marija Pomoćnica“, mora proći audiciju na kojoj je potrebno otpjevati vokalne vježbe za provjeru opsega te je poželjno pripremiti i otpjevati jednu duhovnu pjesmu uz pratnju klavira ili gitare. Audiciji prisustvuje najviše tri osobe, to su članovi sastava koji imaju dovoljno znanja i sposobnosti procijeniti zadovoljava li osoba sve kriterije jednog člana zbora. Zborski dio sastava njeguje višeglasno pjevanje; sopran, alt, tenor i bas, a instrumentalni dio sastava čine dvije gitare i klavir. Nekada su uz ove glazbene instrumente svirali i violina i saksofon, ali nakon što su ti članovi otišli iz sastava, više nisu bili u mogućnosti naći dovoljno dobru zamjenu.

Termini proba mijenjali su se s godinama i prema obavezama članova. Prije su bile srijedom u večernjim satima nakon svih fakultetskih obaveza, no ispostavilo se da je nezgodno odvojiti vrijeme u sredini tjedna pa se termin probe prebacio na vikend, točnije u subotu također u večernjim satima. Zatim je s večernjih sati, prebačen u jutarnje sate. Proba počinje znakom križa i molitvom koju najčešće predmoli osoba koja će solo pjevati psalam na nedjeljnoj misi. U drugim slučajevima, predmolitelja bira voditeljica zbora ili se netko javi dobrovoljno. Nakon molitve, slijedi upjevavanje zborskog dijela sastava tehničkim vježbama za učvršćivanje visina. Pošto su u zboru pretežito amateri, nemaju razvijenu tehniku pjevanja pa im dosta pomaže savjet „imitiranja solo pjevača“. Nakon par vježbica upjevavanja, prelazi se na nedjeljni popis pjesama za svetu misu. Najčešće se izvode redom od početka do kraja, ali ponekad se neke lakše pjesme preskoče, kako bi se više vremena posvetilo tehnički zahtjevnijim pjesmama. Svaka pjesma se prolazi prvo posebno po dionicama, zatim samo pjevači *a capella*, tek na kraju sa svim instrumentalistima. Instrumentalisti prije svake pjesme dogovore ili samo ponove od prije ustanovljene uvodne dijelove, a akorde imaju zapisane u pjesmarici za svirače koju su sami napisali. Ako je pjesma građena od dijelova koji se puno puta ponavljaju, onda se pjesma ne izvodi cijela, nego samo dio koji je najbitniji za cijelu pjesmu. Proba traje 1 sat do sat i 30 minuta, ovisno o zahtjevnosti popisa. Popis pjesama je prethodno odabran od osobe zadužene za to, a radi se tako da se unaprijed pročitaju čitanja,

psalam i evanđelje od te nedjelje te se prema tome traže pjesme koje imaju sličan sadržaj teksta u sebi. Pri tome se pazi koja pjesma je za koji liturgijski čin i koje liturgijsko vrijeme.

Probi je kraj nakon što je svima sve jasno što se tiče pjesama, a završi se opet molitvom koju predmoli ista osoba koja je predmolila na početku probe. Nakon probe neki od članova nastave druženje u istoj prostoriji ili negdje izvan crkvenog dvorišta. Bilo bi dobro poticati na druženje što više kako bi se članovi zbora zbližili i time se osjećali ugodnije i prihvaćenije.

Ono što se može primijetiti iz dolazaka na probe s pozicije promatrača i sudionika, članovi su puno opušteniji i otvoreniji dok se izvodi neka suvremena duhovna pjesma jer im je lakše poistovjetiti se s njom, daje im slobodu izražavanja. No, primijeti se da se neki ne osjećaju ugodno to pjevati i na svetoj misi. Samim time, puno sigurnije i samopouzdanije djeluju dok se izvodi neka tradicionalna pučka pjesma jer znaju da s njom neće pogriješiti i da je bitno potaknuti puk na sudjelovanje u pjevanju, a takvom vrstom glazbe, sigurno će uspjeti.

5.3. Metodologija i provedba etnografskog istraživanja amaterskog crkvenog vokalno-instrumentalnog sastava župe Marije Pomoćnice

Nakon detaljnijeg opisa liturgijske i suvremene kršćanske glazbe u Zagrebu i u kojim omjerima se koriste i jedna i druga vrsta glazbe u liturgiji, smatrala sam da bi bilo bitno otići među ljude i zborove te preispitati i poslušati njihova mišljenja na tu temu.

Cilj istraživanja je prikazati u kojoj mjeri vjernici i svećenici dopuštaju da suvremena kršćanska glazba „prodire“ u liturgiju te odgovara li im uopće da ta glazba služi liturgiji. Rade li zborovi na prilagođavanju liturgijskim normama ili ugađaju promjenama koje dolaze sa suvremenom glazbom?

Istraživanje je provedeno u župi Marije Pomoćnice na Knežiji u kolovozu i rujnu 2022. godine etnografskom metodom i metodom intervjua. Etnografska metoda istraživanja provedena je u kolovozu sudjelovanjem na probama jednog glazbenog sastava i razgovorom s članovima sastava, dok je metoda intervjua provedena u rujnu razgovorom sa župljanima vjernicima koji redovito pohađaju svetu misu u navedenoj župi te s dva njihova svećenika.

U istraživanju etnografskom metodom sudjelovali su članovi amaterskog vokalno-instrumentalnog sastava „Marija Pomoćnica“ koji animira jednu od nedjeljnih svetih misa u

župi Marije Pomoćnice na Knežiji u Zagrebu. Svi članovi su studenti stari od 20 do 26 godina i u tom periodu, u istraživanju je sudjelovalo jedanaest od službenih šesnaest članova sastava.

U metodi intervjua sudjelovali su župnik već spomenute župe i jedan bogoslov koji je asistent u istoj župi. Sudjelovale su i dvije župljanke koje redovito dolaze na nedjeljnu svetu misu; prva župljanica je starija gospođa, a druga je mlada studentica.

U provedbi istraživanja i razgovora s članovima sastava, vodila sam se sljedećim osnovnim istraživačkim pitanjima:

a) Koliko dugo aktivno sudjelujete u animiranju pjevanja/sviranja na svetoj misi?

Za početak ispitivanja dobro je znati koliko članovi sastava imaju iskustva iza sebe u animiranju svete mise – jesu li to počeli ove godine ili već nekoliko godina pjevaju u nekom crkvenom zboru.

b) Jeste li ikada pjevao/-li, svirao/-li u nekom drugom crkvenom zboru (ne nužno u Zagrebu) koji je imao drugačiji repertoar od repertoara VIS-a „Marija Pomoćnica“?

Ako su članovi prije VIS-a „Marija Pomoćnica“ pjevali u nekom zboru kojemu se repertoar uvelike razlikovao, također je dobro znati jer to znači da imaju iskustva i u jednoj i u drugoj vrsti duhovne glazbe te tada mogu ispravnije procijeniti i sagledati situaciju liturgijske glazbe.

c) Je li repertoar utjecao na vaš izbor VIS-a „Marija Pomoćnica“? Ako ne, što je utjecalo?

Današnji mladi vjernici skloni su traženju znakova od Boga koji im govore što treba, a što ne treba činiti. Tako onda često možemo čuti da ih je neka pjesma ili stih pjesme potaknuo, ohrabrio na daljnji korak ili odgonetnuo nedoumicu koja ih je mučila. Ono što se iz ovoga pitanja može saznati je što je članove privuklo zboru, ako ne sam repertoar.

d) Što mislite o suvremenoj liturgijskoj glazbi na Knežiji?

VIS „Marija Pomoćnica“ izvodi miješani repertoar; tradicionalne liturgijske i suvremene kršćanske pjesme. Stoga je bitno preispitati kako se članovi sastava osjećaju u vezi toga što izvode.

e) Kakvu ulogu suvremena/osuvremenjena duhovna liturgijska glazba ima u vašem životu i koliko utječe na vaše aktivno prakticiranje vjere?

Ako animiranje svete mise gledamo kao posao, svaki posao je lakše i ljepše raditi ako ga volimo i ako se bavimo njime i izvan radnog vremena. Za pretpostaviti je da jedan član zbora zna i voli pjevati/svirati, ali zasigurno bi u tome bio još bolji kada bi i svoju osobnu molitvu pretočio u pjesmu i tako bio još bliži Bogu. Prema tome, ovim pitanjem želimo saznati koliko članovi sastava prakticiraju pjevanje/sviranje duhovnih pjesama izvan „posla“ – svete mise.

5.4. Rezultati etnografskog istraživanja unutar VIS-a „Marija Pomoćnica“

a) Koliko dugo aktivno sudjelujete u animiranju pjevanja/sviranja na svetoj misi?

Od fizički prisutnih jedanaest članova koji su sudjelovali u istraživanju, po jedan član animira tek godinu i pol, tri godine, pet godina, šest godina, sedam godina, deset godina, čak dvadeset godina, a po dva člana animiraju četiri godine i osam godina.

b) Jeste li ikada pjevao/-li, svirao/-li u nekom drugom crkvenom zboru (ne nužno u Zagrebu) koji je imao drugačiji repertoar od repertoara VIS-a „Marija Pomoćnica“?

Od jedanaest sudionika, njih šestoro je pjevalo u nekom drugom zboru s drugačijim repertoarom, četvero ih nije pjevalo u drugim zborovima i jedan član je pjevao u drugom zboru, ali je repertoar bio sličan repertoaru VIS-a „Marija Pomoćnica“.

c) Je li repertoar utjecao na vaš izbor VIS-a „Marija Pomoćnica“? Ako ne, što je utjecalo?

U razgovoru s današnjim aktivnim članovima, koji su članovi sastava tek godinu do dvije, pokušala sam ispitati što je utjecalo na njihov odabir zbora, a fokus sam stavila na današnji repertoar. Nešto više od polovice ispitanika odgovorilo je da repertoar nije utjecao na njihov izbor, nego nešto više i dublje od toga, kao na primjer salezijanska duhovnost, zajedništvo i povezanost članova u sastavu. Neki od njih su spletom okolnosti, zbog blizine crkve ili iz nekih privatnih razloga, odlučili učlaniti se u neki od zborova, a VIS „Marija Pomoćnica“ im je bio dostupan na *Facebook* stranici. Ostatak članova na isto pitanje je odgovorio potvrdno – sviđjelo im se baš to što sastav pjeva poznate duhovne šansone, ali isto tako daje važnost i

tradicionalnim pučkim pjesmama, pogotovo u vrijeme korizme ili došašća te samim time pokazuje i ozbiljnost određenog liturgijskog vremena kroz godinu ili samog liturgijskog čina.

Naime, repertoar se, od početka mog članstva, promijenio u svim smjerovima – prije su se izvodile pretežito šansone kako bi se što više mogli iskoristiti glazbeni instrumenti koji su nam se u tom trenutku nudili. Nije se previše davalo na važnosti i smislu samog liturgijskog čina. Pa tako za ulazne, pričesne i izlazne pjesme ne bismo previše birali i obraćali pozornost na tekst pjesme. Pokušavali bismo u svakoj toj šansoni (ona koja ne pripada liturgiji), naći nešto simbolično što bi „bilo prigodno“ za taj liturgijski čin i uvjerali smo sami sebe da je to ispravno. Čak bismo smišljali nove melodije za antifone psalma jer postojeće melodije nisu bile dovoljno „za mlade“. To je nekima predstavljalo svojevrsni izazov, a imalo je i svoje prednosti, kao na primjer poticaj na muziciranje i smišljanje nečeg novog. Danas više ne smišljamo moderne melodije za psalme, nego za svaku nedjelju učimo nove melodije već zapisanih psalama te samim time širimo glazbene vidike. Što se tiče ulaznih, pričesnih i izlaznih pjesama, više pazimo na to da ulazna pjesma poziva ljude na molitvu, poziva zajednicu da se okupi u domu Gospodnjem i da ga slavimo molitvom i pjesmom i ne biramo je li to crkvena popijevka koja traži pratnju orgulja ili je to duhovna šansona uz pratnju gitare i klavira. Za pričesne pjesme biramo one koje govore o Isusu, hostiji, Kruhu, Tijelu, uglavnom su to pjesme koje vjernicima pomažu sabrati se i pripremiti se za dolazak Krista u naše tijelo koje Njemu predstavlja dom. Izlazne pjesme u 90% slučajeva budu Marijanske, a u ostalih 10% spadaju pjesme „slavljeničkog“ karaktera.

d) Što mislite o suvremenoj liturgijskoj glazbi na Knežiji?

Na pitanje što misle o suvremenoj kršćanskoj glazbi u našoj župi, dosta su podvojenih mišljenja. Prema mišljenju manjine, pozitivna strana takve glazbe je da dobro utječe na ljude, ohrabruje ih da žive svoj život skupa s Gospodinom, a također i šalje poruku da život s Bogom može biti i radostan i jako zanimljiv te da mladima koji možda nisu toliko aktivni, daje svojevrsan poticaj za uključivanje u razne župne aktivnosti. Zaključili su i da VIS „Marija Pomoćnica“ dobro prati i uklapa tradicionalne i suvremene pjesme u skladu s razvojem suvremene liturgijske glazbe koja postaje sve više popularna u Hrvatskoj. Od svih izjava, izdvojila sam jednu koja ne daje u potpunosti odgovor na postavljeno pitanje:

„Ponosna sam kako se hrvatska duhovna glazbena scena počela razvijati u zadnjih nekoliko godina, dokaz tome je i ovogodišnji koncert „Progledaj srcem“ na Maksimiru! Suvremeno ne

znači nužno loše i neprovjereno, dokle god je u centru Isus koji čini sve novo, pa tako i daje nova nadahnuća po Duhu kroz suvremenu glazbu.“

Većina se složila s time da suvremena kršćanska glazba nije toliko kvalitetna te da se ne uklapa u liturgiju zbog svog jakog fokusa i stavljanja osobe i osobnih emocija u središte, koje znaju od pjesme do pjesme ići u krajnost – od ogromne tuge, očaja i plača do sreće do neba, pljeskanja i skakanja (manifestira se u tekstu i u glazbi).

No, bilo je i onih koji nemaju ništa protiv takve glazbe te da sastav drži dobru ravnotežu suvremenih i tradicionalnih liturgijskih pjesama.

e) Kakvu ulogu suvremena/osuvremenjena duhovna liturgijska glazba ima u vašem životu i koliko utječe na vaše aktivno prakticiranje vjere?

U nastavku razgovora na temu kakvu ulogu osuvremenjena duhovna liturgijska glazba ima u njihovim životima, većina njih ju je u pozitivnom smislu povezala s osobnom molitvom i nutarnjim stanjem; smiruje ih i stvara osjećaj sigurnosti. Citiram njihove izjave:

„Jako me smiruje i stvara mi osjećaj sigurnosti. Kada slušam duhovnu glazbu imam osjećaj kao da sam bliže Bogu i kao da me obgrlio svojim rukama i čuva me od svega zlog na svijetu. Izuzetno topao osjećaj. Potiče me na dublje razmišljanje o mojoj vjeri te mi pomaže u teškim trenucima kao što su ispiti, zdravstveni problemi, razmišljanje o budućnosti... “

„Suvremena duhovna glazba u mom životu ima veliku ulogu jer imam problem s molitvom, odnosno ne mogu puno moliti te mi duhovna glazba pomaže da kroz pjesmu molim, naravno i u teškim trenucima kroz duhovnu glazbu osjećam Božju prisutnost koja me uvijek iznova vraća na tvorničke postavke i daje mi snagu za dalje. Daje mi poleta i nadahnuća u teškim trenucima, pročišćuje tamu i strah koji ponekad osjećam, dopire duboko u srce i vraća mi fokus na ono što je uistinu bitno.“

„Približava me Bogu putem glazbe koja se uklapa u trenutnu svakodnevnu glazbu, ima taj „moderni štih“ i više mi ostane u glavi nego klasična liturgijska glazba. Potiče me na redovniju molitvu i slavljenje Boga.“

„Ima veliku ulogu, uvijek me razveseli, a nekad je to jedini način putem kojeg mogu moliti u teškim trenucima. Poticajna je i ako znam da je na vjerskom događaju dobra glazba, prije ću otići na taj događaj nego na neki drugi. “

„Jako veliku, ispunjuje mi dušu, srce i um, očvršćuje moju vjeru i tjera me da razmišljam o tekstovima predivnih pjesama. Iznimno utječe na moje prakticiranje vjere, zbog nje sam češće krenuo ići u crkvu te na neki način bolje razumio vjeru i zajedništvo među katolicima.“

„U mom životu ova glazba meni šalje poruku da je Gospodin jako blizu i da želi sudjelovati u mom životu. Pomaže otvoriti srce da lakše vidim Boga kao svoga Oca, a ne kao nekog strogog zapovjednika. No, na prakticiranje vjere ne utječe mnogo, ja ju ne gledam kao puno drukčiju od ostale glazbe i bez obzira što ima mnogo pjesama koje su jako kvalitetne sa vrhunskim tekstom, glazba me neće puno potaknuti da više ili bolje prakticiram vjeru.“

„Kada sam bila dijete, orgulje i tradicionalna glazba su mi zaista bile odbojne i zbog načina izvođenja i zbog teksta koji mi je bio nerazumljiv. Išla sam na misu, ali nisam imala osjećaj da je Bog blizu i da priča „mojim jezikom“. Krajem osnovne škole se oformio zbor mladih sa vrhunskim voditeljima koji su više preferirali suvremenu duhovnu glazbu. Kroz te pjesme sam osjetila Božju blizinu i shvatila da Bog nije strogi sudac, već Izvor Milosrđa. Lagano mi se krenuo formirati vrlo blizak odnos s Bogom. No s vremenom, kada sam već krenula na faks, počela sam shvaćati vrijednost i kvalitetu tradicionalne liturgijske glazbe (od teksta do načina skladanja). U mojim očima, ona zaista slavi Boga na najuzvišeniji mogući način, dok su šansone put kojim bi mlada osoba trebala proći kako bi shvatila Božju veličinu. Na prakticiranje vjere suvremena duhovna glazba utječe jako puno, jer kada mi je loše i kada sam u svojim „pustinjama“, omekša mi srce da pustim Boga unutra. Stvarno volim suvremenu duhovnu glazbu, pogotovo kada je klanjanje ili trenuci kada želim imati intiman odnos s Bogom. Jednostavno mi približi Boga srcu.“

„Neke pjesme mi pomažu u razmatranju liturgije, da razmišljam aktivno o tome što se zapravo događa u liturgiji i da srcem sudjelujem u njoj (ovo se ne odnosi isključivo na suvremenu, već općenito liturgijsku što uključuje i korale)... Najviše ima ulogu molitve. Često ju slušam doma, kad radim ili učim. Nekad mi te pjesme pomognu u molitvi, koristim ih „umjesto“ molitve kada ne mogu izraziti ono što mi je na duši. Nekad, pogotovo kad mi je teško, određene mi pjesme pomognu shvatiti sa čim se borim i pružaju mi određeno ohrabrenje i utjehu (npr. pjesme *Ti kažeš*, *Pustinja*, *Bože moj što je jutro...*)“

„Jako malu ulogu, volim poslušati neke skladbe Alana Hrčice dok radim nekakve kućanske poslove, ali smatram da veću ulogu ima tradicionalna duhovna glazba.“

„U slobodno vrijeme suvremenu duhovnu glazbu rjeđe slušam zbog neuklapanja u određenim situacijama kad slušam glazbu. Neke pjesme utječu na prakticiranje vjere i pomažu pri „produbljivanju“ u samoj molitvi, a posebno na klanjanjima kad su situacija i atmosfera na jednom drugačijem nivou.“

Članovi vokalno-instrumentalnog sastava „Marija Pomoćnica“ svojim odgovorima i razmišljanjima pokazali su da im je izbor glazbe u liturgiji itekako bitan te su u konačnici zadovoljni dosadašnjim radom po tom pitanju, iako uvijek ima mjesta za napredovanjem. Suvremena liturgijska glazba može biti i jest dio njihova repertoara, ali važno je kombinirati ju s tradicionalnom liturgijskom glazbom radi samog očuvanja baštine i održavanja svetosti liturgijskog čina. Svjesni su razlike između jedne i druge vrste liturgijske glazbe i mogu koristiti i jednu i drugu sve dok se ne krše neka propisana pravila i upute o svetoj glazbi u liturgiji. S druge strane, suvremena kršćanska glazba, nevezano uz liturgiju, puno im pomaže pri sabiranju misli u teškim i bezizlaznim situacijama, a kako je jedan od članova istaknuo, odnos s Bogom uzdiže na višu, prisniju razinu. Tada im Bog više nije kao „strogi sudac“, nego kao milosrdni Otac koji bi svojoj djeci učinio i dao sve za njihovo dobro.

5.5. Provedba intervjua

Intervjui su provedeni na dvorištu crkve Marije Pomoćnice na Knežiji, nakon nedjeljne svete mise u 18:30 sati. Održavali su se u različitim terminima; 4. i 11. rujna 2022. godine u trajanju od 10 do 15 minuta te su, uz suglasnost ispitanika, zabilježeni bilješkama na papiru, a jedan od njih i zvučnim zapisom. Starija župljanka koja je sudjelovala u intervjuu, zahtijevala je anonimnost. Pitanja su preoblikovano postavljena kako bi se zadržala spontanost, ali i znalo vratiti na glavnu temu tijekom razgovora. U nastavku se nalaze pitanja i odgovori intervjua sa župnikom don Mariom Bobićem.

Poštovani župniče Bobiću, hvala Vam na odvojenom vremenu za provedbu ovog intervjua. Moje ime je Terezija i studentica sam na Muzičkoj akademiji u Zagrebu, smjer glazbena pedagogija te provodim intervju u svrhu dobivanja informacija o liturgijskoj glazbi na Knežiji, koje će mi pomoći pri pisanju diplomskog rada. Započet ćemo s općenitim pitanjima o Vašem djelovanju u župi na Knežiji.

a) Koliko dugo animirate svetu misu na Knežiji?

A već sam dvije i pol godine na Knežiji.

b) Prilagođavate li propovijedi prema dobi vjernika u puku?

Da, uvijek gledam koga imam ispred sebe, pogotovo ako predvodim određenu misu predviđenu za prvopričesnike ili krizmanike. Onda cijeli rječnik moram prilagoditi da me lakše razumiju.

c) Koliko bitnim smatrate glazbu u liturgiji?

Jako bitna jer pomaže vjernicima ući u odnos s Bogom. Glazba je sredstvo koje uzdiže dušu i stoga je jako važna i u liturgiji kako bi nam molitva i naš molitveni stav bio bliži Bogu.

d) Preferirate li glazbene sastave mladih ili klasične zborove?

Sve što je dobro pripremljeno i kvalitetno izvedeno da uključuje cijelu zajednicu u pjevanje. Stoga, ako su to mladi – super, ako su klasični zborovi – opet super! Važno je da je ispunjen cilj onoga čemu služi liturgijska glazba – uključivanje svih članova crkvene zajednice u molitvu.

e) Što mislite o (suvremenoj) liturgijskoj glazbi na Knežiji?

Ja sam jako sretan i zadovoljan s našim zborovima! Posebno mi je važno da su naši zborovi educirani i poštuju liturgijske norme i da ne mijenjaju nepromjenjive dijelove mise te stoga poštuju i liturgijska razdoblja u godini. Tako da mi je manje bitno je li to suvremena ili tradicionalna liturgijska glazba, sve dok se drži do pravila.

f) Kakvu ulogu suvremena/osuvremenjena duhovna glazba ima u Vašem životu? Primjenjujete li je rado u svojim župnim aktivnostima i pobožnostima?

Suvremena glazba mi je važna i za moj osobni molitveni život jer mi pomaže u osobnoj molitvi i često je koristim također kod klanjanja. Na svetoj misi mi nije toliko važno što se pjeva, što sam već rekao. Važno da pjeva zbor i da uopće postoji pjevanje u tom trenutku jer tako mi je lakše osobno dočarati da sam u stvarnoj Božjoj prisutnosti.

Zahvaljujem Vam na odgovorima i nadam se da će i oni pomoći nekome tko se zanima za liturgijsku glazbu.

U sljedećem intervjuu sudjelovao je jedan od salezijanaca asistenata na Knežiji, Hrvoje Kolak. Hrvoje ima 26 godina i prije salezijanskog poziva profesionalno se 12 godina bavio rukometom. U nastavku su pitanja i njegovi odgovori.

Dragi Hrvoje, hvala ti na odvojenom vremenu prije nego što ideš u Jeruzalem! Moje ime je Terezija i studentica sam na Muzičkoj akademiji u Zagrebu, smjer glazbena pedagogija te provodim intervju u svrhu dobivanja informacija o liturgijskoj glazbi na Knežiji, koje će mi pomoći pri pisanju diplomskog rada. Započet ćemo s općenitim pitanjima o tvom djelovanju u župi na Knežiji.

a) Koliko dugo djeluješ kao asistent na Knežiji?

Jednu godinu, ali na Knežiju sam dolazio često i prije nego sam premješten kao asistent.

b) Koja je tvoja uloga kao asistenta na Knežiji?

Pa ja sam najviše zadužen za animiranje mladih, ponajprije osnovnoškolaca i srednjoškolaca. Evo već koju godinu za redom je aktivan oratorij za njih. Ali tu sam i kada treba dijeliti Svetu pričest ako zafali svećenika na misi, a gužva je. Uvijek kada stignem, ministriram na svetoj misi te tako služim liturgiji. Tu sam ako netko treba duhovni razgovor, ne mogu ispovijedati još, ali mogu dati neki savjet koji može pomoći. Uglavnom, ja sam tu za mlade i za njih bih sve napravio!

c) Kao netko tko je često u službi liturgije, koliko bitnim smatraš glazbu u liturgiji?

Vjerujem da liturgijska glazba ima važnu ulogu u liturgiji jer pomaže prisutnim vjernicima ući u otajstvo svete mise te uzdići misli, srce i dušu prema Bogu.

d) Preferiraš li glazbene sastave mladih ili klasične zborove?

Preferiram oboje ako su dobro uvježbani i prate slavlje i obred liturgije prigodnim pjesmama.

e) Što misliš o (suvremenoj) liturgijskoj glazbi na Knežiji?

Moje mišljenje je da je dobra jer kao što rekoh na prethodno pitanje, trudi se pratiti svetu misu i njezine dijelove prigodnim pjesmama i dobrim glasovima, ali isto tako mislim da se može podići na još veću glazbenu i vokalnu razinu jer za to ima potencijala.

f) Kakvu ulogu suvremena/osuvremenjena duhovna glazba ima u tvom životu? Primjenjuješ li je rado u svojim župnim aktivnostima i pobožnostima i utječe li na tvoje aktivno prakticiranje vjere?

Osobno volim slušati suvremenu duhovnu glazbu, pomaže mi i nekada oraspoložiti duh i jednostavno slaviti Boga. Što se tiče njezine primjene u aktivnostima i pobožnostima također ju volim primijeniti osobito ako je riječ o mlađim dobnim skupinama jer mislim da im je puno bliža.

Zahvaljujem ti na odgovorima i nadam se da ti u Jeruzalemu neće previše faliti naše glazbe i da će te njihovi mladi uveseljavati kao što su i naši!

U sljedećem intervjuu sudjelovala je župljanica Knežije, Ljerka. Ljerka ima 32 godine i po struci je učiteljica primarnog obrazovanja s pojačanim engleskim jezikom, a u nastavku slijede njezini odgovori na pitanja.

Draga Ljerka, hvala ti na odvojenom vremenu za razgovor sa mnom! Moje ime je Terezija i studentica sam na Muzičkoj akademiji u Zagrebu, smjer glazbena pedagogija te provodim intervju u svrhu dobivanja informacija o liturgijskoj glazbi na Knežiji, koje će mi pomoći pri pisanju diplomskog rada. Započet ćemo s općenitim pitanjima o tvoj „povijesti“ sa župom na Knežiji.

a) Koliko dugo pohadaš svetu misu na Knežiji i na koju nedjeljnu misu najčešće ideš?

Na Knežiju idem od davne 2014. na misu, ali tada je bilo povremeno i to više tjedna misa. Nedjeljom idem zadnje 3 godine i to najčešće idem na večernju misu u 18:30.

b) Što najviše utječe na tvoj odabir nedjeljne svete mise?

Najviše utječe termin. Odgovara mi imati lagani nedjeljni ritam nasuprot onom tjednom koji je, mojom krivicom naravno, preeužurban.

c) Koliko bitnim smatraš glazbu u liturgiji?

Glazbu u liturgiji smatram izuzetno bitnom. Sveti Augustin kaže da tko pjeva dvostruko moli. Zato je glazba u liturgiji posebno važna, ona ima tu moć da pojedine dijelove svete mise dodatno naglasi i dopušta pojedincu da taj dio svete mise doživi na poseban način. Također, pojedinca jedna pjesma može toliko dotaknuti da pomoću nje bude još više oduševljen vjerom, slavljem, našim Bogom općenito. I čar glazbe, pa tako i one u liturgiji, je da koliko god puta čuli određenu pjesmu ili dio mise može nas dotaknuti na novi način. Zato je svaki stih važan i svaka pjesma mora biti prikladna za određeni dio svete mise.

d) Preferiraš li glazbene sastave mladih ili klasične zborove?

Tu sam pomalo neodlučna! Volim jako sastave mladih jer sam mnogo godina i bila dio jednog takvog sastava. Ali, jako volim klasične zborove zbog repertoara koji oni odabiru. Takozvane klasične pjesme poput Klanjam Ti se smjerno i slične koje većinom izvode klasični zborovi su mi toliko divne i volim ih čuti na misi. Budući da sam iz malog mjesta, tamo klasični zbor njeguje i stare pučke pjesme Djevici Mariji što me posebno veseli. Ali ako moram odabrati onda odabirem sastave mladih ipak zbog raznolikosti instrumenata.

e) Što misliš o (suvremenoj) liturgijskoj glazbi na Knežiji?

Smatram da je na Knežiji suvremena liturgijska glazba jako dobro ukomponirana u misna slavlja. Sastavi mladih trude se sve pravilno ukomponirati i sve odiše jednostavnošću koja je primjerena mladima, ali i svima koji dođu na Svetu misu.

f) Kakvu ulogu suvremena/osuvremenjena duhovna glazba ima u tvom životu? Utječe li na tvoje aktivno prakticiranje vjere?

Suvremena duhovna glazba važan je dio mog života. Stvarno smatram da je pjevanje dvostruka molitva i kada to tako posložim u glavi trudim se analizirati što pjevam, odnosno što svaki stih znači. To sve automatski znači da mi pjesme pomažu u mom aktivnom prakticiranju vjere jer me stihovi pjesama hrabre u teškim trenucima, vesele se sa mnom u radosnim, tjeraju da promišljam o njima i istražujem ako mi nešto nije jasno. Često slušam takvu glazbu i primjetila sam da i ona utječe na moje raspoloženje, a to onda na pozitivan način utječe na sve sfere mog života.

Zahvaljujem ti na odgovorima, stvarno si sve jako lijepo rekla!

U zadnjem intervjuu sudjelovala je jedna starija gospođa župljanka, koja je željela ostati anonimna. Gospođa pomaže pri uređenju crkve na Knežiji već nepuni niz godina, a sveta misa joj je jedna od svakodnevnih potreba. U nastavku se nalaze njezini odgovori na pitanja.

Poštovana gospođo, drago mi je što možete odvojiti svoje vrijeme za ovaj intervju. Zahvaljujem Vam na tome! Moje ime je Terezija i studentica sam na Muzičkoj akademiji u Zagrebu, smjer glazbena pedagogija te provodim intervju u svrhu dobivanja informacija o liturgijskoj glazbi na Knežiji, koje će mi pomoći pri pisanju diplomskog rada. Započet ćemo s općenitim pitanjima o Vašem vremenu u župi na Knežiji.

a) Koliko dugo pohađate svetu misu na Knežiji i na koju nedjeljnu misu najčešće idete?

Na Knežiji sam cijelu vječnost, ja to kažem. Od 90 i neke sam tu. A nedjeljom najčešće idem ujutro u 9 sati, ali ako ne stignem, onda odem na onu u 18:30.

b) Što najviše utječe na Vaš odabir nedjeljne svete mise?

U početku sam zbog svećenika išla na određenu misu, ali kasnije sam shvatila da mi odgovara taj jutarnji termin. No, u zadnjih par godina nekada odem i na misu u 18:30. Zaželim čuti mlade kako pjevaju, a taj zbor mi uvijek pjeva nekako milo i pobožno pa mi i to godi jer preko tjedna u pjevanju bude kaos za vrijeme mise, svatko svoje nešto vodi...

c) Koliko bitnim smatrate glazbu u liturgiji?

Jako bitnim! Toliko sam već navikla na nju da i sama zapjevam ako nema nekog drugog tko bi vodio pjesmu. Smatram da pjesme i njene riječi mogu puno pomoći vjerniku da sabere svoje misli i upravi ih Gospodinu. Svatko dođe na misu sa svim svojim brigama, a baš onda te dotakne ta neka pjesma i tada sve te brige na trenutak nestanu. A nakon mise onda shvatiš kako ti se puno lakše nositi s tim brigama, nego prije mise.

d) Preferirate li glazbene sastave mladih ili klasične zborove?

Pa kako eto idem na jutarnju misu u 9 sati kada pjeva veliki zbor, navikla sam na njih i lijepo mi ih je slušati, pogotovo kada nešto više navježbaju, to se čuje. Budu i oni opušteniji, a i puk odmah bolje prihvaća pjevati. Ali lijepo mi je čuti neki mali zbor mladih, na primjer jedna ili dvije osobe da potihom pjevaju uz gitaru ili klavir. Tako je bilo prije koju nedjelju na misi u 18:30 i ja sam bila oduševljena! Morala sam prići toj curi i dečku i pohvaliti ih i zahvaliti im na tome prekrasnom daru!

e) Što mislite o (suvremenoj) liturgijskoj glazbi na Knežiji?

Ja mislim da je to sve jako dobro iskombinirano. Zna se kada se što treba pjevati i to mi je drago. Valjda ti zborovi mladih imaju dobre, obrazovane voditelje. Ali dosta je bitna i komunikacija sa župnikom ili svećenikom koji predvodi tu misu. Sve u svemu, ako ste potaknuli puk na pjevanje, onda je to to.

f) Kakvu ulogu suvremena/osuvremenjena duhovna glazba ima u Vašem životu? Utječe li na Vaše aktivno prakticiranje vjere?

Pa ne slušam je tako često. Iako, volim poslušati što Nova Eva novo objavi, oni su tu naši župljani i volim ih pratiti. I to volim poslušati u vrijeme dok nešto radim. Jako volim pjesmu „Prva ljubav opet te zove“, to mi je najdraža i mogu ju slušati i ujutro i navečer, dok molim, dok radim, uvijek! Divim se nekada tim pjevačima, koliko su prekrasni i koliko darova im je dragi Gospodin dao!

Zahvaljujem Vam na odgovorima, draga gospođo, i na odvojenom vremenu!

Intervjui su se proveli u vidu šest otvorenih pitanja u trajanju od deset do petnaest minuta sa četiri osobe različitih statusa, različitih uloga u župi i različitih godišta. Određenim metodama ispitale su se emocije ispitanika vezane uz (suvremenu) liturgijsku glazbu te samo suvremenu kršćansku glazbu i njenu primjenu u osobnoj molitvi.

Nakon ponovnog iščitavanja rezultata istraživanja, mogu se izdvojiti najvažnije točke razgovora. Iz odgovora župnika i asistenta saznajemo da im i nije toliko bitno tko će pjevati i što će se pjevati – u smislu je li suvremeno ili tradicionalno – već je bitno da pjesma dočarava liturgijski čin i pobliže opisuje duhovni aspekt određenog trenutka. Obojica primjenjuju suvremenu duhovnu glazbu u svom životu izvan liturgije jer smatraju da im pomaže u osobnoj molitvi uzdići misli i dušu Gospodinu.

U razgovoru s dvije župljanke, jedne starije, a druge mlađe, djeluju kao da su različitih mišljenja, ali slažu se s time da je trenutna situacija u liturgijskoj glazbi na Knežiji jako dobro uravnotežena te da uz klasični zbor, uvijek novo osvježenje donosi čuti zbor mladih, što zbog vrsta pjesama, što zbog raznovrsnosti glazbenih instrumenata. U primjenjivanju suvremene kršćanske glazbe u svakodnevnoj molitvi, njihovi odgovori se razlikuju – dok je kod mlađe župljanke suvremena kršćanska glazba intenzivno prisutna i izvan liturgije, starijoj župljanki i nije toliko privlačno poslušati je i uz osobnu molitvu, osim najdraže pjesme, no nije izrazila negativno mišljenje o navedenoj vrsti glazbe.

Može se zaključiti da dobiveni rezultati mogu biti korisni prvenstveno zborovima u župi Marije Pomoćnice na Knežiji, kao povratna informacija na njihov trud i animiranje pjevanja na svetoj misi. Drugim zborovima, osobito zborovima mladih u Zagrebu, može poslužiti kao svojevrsni napatuk kako u animiranje pjevanja na svetoj misi uvrstiti, osim klasičnih liturgijskih pjesama, i suvremenu kršćansku glazbu, a da i dalje bude prema raspisanim uputama o liturgijskoj glazbi.

6. Zaključak

Rezultati istraživanja o liturgijskoj glazbi danas i suvremenoj kršćanskoj glazbi, konkretno u župi na Knežiji, pokazali su da je situacija dosta uravnotežena i pod kontrolom. Vokalno-instrumentalni sastav „Marija Pomoćnica“ koji mi je poslužio kao predmet promatranja, skoro se u potpunosti drži uputa koje su zapisane u crkvenim dokumentima te se uz dogovor sa župnikom savjetuju oko potencijalnih neliturgijskih pjesama. Takav način rada predstavila bih kao dobar i poželjan način jer je suradnja zbora i svećenika nužna za ispravno animiranje svete mise.

Svakako bih ovim radom htjela uputiti zborovima mladih da ne zaziru od „dosadnih“ tradicionalnih pučkih pjesama iz hrvatske baštine. Tekstovi takvih pjesama isto su „moćni“ i poticajni kao i kod popularnih duhovnih pjesama, samo u različitim smjerovima. Prijedlog je umjesto da potpuno izbace pučke pjesme, može se razmišljati i osmisliti kako je izvesti na moderniji način, blizak mladima. Između ostalog, izvođenjem samo popularne duhovne glazbe u liturgiji, može doći do miješanja protestantske glazbe koju današnji animatori glazbe najčešće ne znaju prepoznati, a nije u skladu s naukom Katoličke Crkve.

Zborove mladih također je potrebno poučiti o pravilnijem korištenju duhovne glazbe pri animiranju na svetoj misi. Jedna od mogućnosti poučavanja su organizirano nekoliko predavanja nizu na kojima se upoznaju sve vrste duhovne glazbe kroz aktivno slušanje. No, da se ne ostane samo na slušanju, izvođenjem različitih vrsta duhovnih i liturgijskih pjesama, dublje bi doživjeli i osjetili razliku između tih vrsta. Na jednom od predavanja u nizu, poučavalo bi se o liturgijskim vremenima u crkvenoj godini te koje pjesme spadaju u vrijeme kroz godinu, korizmeno i vazmeno vrijeme te kroz došašće i božićno vrijeme.

Za pretpostaviti je da kod većine vjernika (mladih i starih) glazba ima veliku ulogu u doživljaju liturgije i Božje prisutnosti i slažem se s katehetičarima koji tvrde da nije istina da samo pjesme iz prošlih stoljeća mogu vjerodostojno izraziti vjeru i povjerenje prema Bogu u obliku hvale, zahvale, vapaja ili tužaljke. Činjenica je, naprotiv, da su mnoge duhovne pjesme koje su nastale u nekoliko proteklih desetljeća za milijune mladih postale sastavnim dijelom izražavanja njihova odnosa prema Bogu. Upravo glazba, koja snažno djeluje na emocije, daje mladima osjećaj da tu, po tom govoru glazbe koja je primjerena njihovoj dobi, dolazi do izražaja njihov svijet i njihov život.

7. Literatura

Augustin, *Enarrationes* In ps. 67, 5

Bodrožić, Ivan. Benedikt XVI. Sacramentum Caritatis. Zagreb, 2007, 42, str. 381-408

Dođi, Gospodine Isuse – Pjesmarica za susrete, molitve i mise s mladima. Varaždin, Tiskara, 2005

Filipović, Ana Thea. Mladi i euharistija – Pastoralno-teološko promišljanje o problematičnom i pastoralno izazovnom odnosu. *Služba Božja: liturgijsko pastoralna revija.* 45, 2005, 4, str. 409-428

Howard, Jay R., Streck, John M. *The Splintered Art World of Contemporary Christian Music.* Popular Music, Jan., 15, 1996, 1, str. 37-53

Hrvatska liturgijska pjesmarica – „Pjevajte Gospodu pjesmu novu“. Zagreb, Institut za crkvenu glazbu KBF u Zagrebu i HKD sv. Ćirila i Metoda, 2013

Katekizam katoličke crkve. Zagreb: Hrvatska biskupska konferencija, 2016

Konstitucija Sacrosanctum Concilium o svetoj liturgiji, VI. poglavlje: De Musica Sacra. 4, 1963, 12,

Koprek, Katarina. Glazba kao sredstvo evangelizacije. Razmišljanja o duhovnoj, svetoj i liturgijskoj glazbi, *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti.* 63, 2008, 2, str. 127-137

Koprek, Katarina. Sveta glazba: glazbena baština Rimske Crkve – gregorijanski koral, *Diacovensia: teološki prilozi.* 26, 2018, 4, str. 681-695

Kovačević, Krešimir. *Muzička enciklopedija I. svezak.* Zagreb, Jugoslavenski leksikografski zavod, 1958, 367

McKinnon, James W. Gregorian chant. *Grove Music Online.* Oxford University Press. 2001. <https://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/view/10.1093/gmo/9781561592630.001.0001/omo-9781561592630-e-0000011726?rskey=bh3ZVW> (pristup: 15. listopada 2022.)

Opća uredba rimskog misala. Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2004

- Potter, Don. *Pred zidom – O ulozi glazbe u Crkvi*. Pula, Vinograd, 2020
- Raguž, Ivica. Pravoslavlje, katolicizam i protestantizam. Osvrt na «Bit kršćanstva» Adolfa von Harnacka, *Diacovensia: teološki prilozi*. 20, 1, 2012
- Steiner, Marijan. Religijske teme u glazbi, *Teologija sakralne (kršćanske) glazbe*. Zagreb, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, 2003
- Tkalec, Gabrijela s M. Vlasta. *Gregorijansko pjevanje – usmena predaja i zapis*. Hrvatsko društvo crkvenih glazbenika, 2008, 5
- Uputa Svetoga zbora obreda Musicam Sacram o glazbi u liturgiji*. 5, 1967, 3
- Yoon, Sunny. *Tuning in Sacred: Youth Culture and Contemporary Christian Music*. IRASM, 47, 2016, 2, str. 315-342

8. Elektronički izvori

<https://croativ.net/katolicki-tradicionalisti-u-hrvatskoj-sto-trebate-znati-o-novom-odusevljenju-za-latinsku-misu-u-hrvatskoj-12561/> (pristup 9. kolovoza 2022.)

<https://demografijaimladi.gov.hr/istaknute-teme/mladi-4064/4064> (pristup: 20. listopada 2022.)

<https://glazba.biskupija-varazdinska.hr/nasa-izdanja/note/plava-pjesmarica/241> (pristup: 18. listopada 2022.)

<https://laudato.hr/vijesti/aktualno/povijest-je-ispisana-vatrena-duhovna-cestitka-rodendana-crkve-na-maksimiru> (pristup: 8. rujna 2022.)

<https://www.danikrscanskekulture.info/sudionici/9> (pristup: 19. listopada 2022.)

<https://www.hds.hr/13-festival-moderne-duhovne-glazbe-hvalospjev-ljubavi-2022/> (pristup: 19. listopada 2022.)

<https://www.splitsko-ljeto.hr/67-splitsko-ljeto/predstave/detalji/artmid/1784/articleid/12000/misa-mediterana> (pristup: 13. rujna 2022.)